

LGBT ČITANKA 3

IDENTITETI, AKTIVIZAM, PRAVO

LGBT Čitanka 3
Identiteti, aktivizam, pravo

Sarajevo, 2014.

Edicija *Questioning* Sarajevskog otvorenog centra
Ediciju uređuje Saša Gavrić
Knjiga 9.

Naslov: LGBT Čitanka 3. Identiteti, aktivizam, pravo
Autori/ce: Jasmina Hasanagić
Slobodanka Dekić
Vladana Vasić
Priredila: Jasmina Čaušević
Lektura: Dina Vilić
Naslovnica: Filip Andronik
Prelom: Dina Vilić
Izdavač: Sarajevski otvoreni centar
Za izdavača: Saša Gavrić

© Sarajevski otvoreni centar/autorice

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njenih dijelova je poželjno, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba. Ova publikacija se realizuje u saradnji sa partnerskom organizacijom, Fondacijom Heinrich Böll u Bosni i Hercegovini. Stavovi i mišljenja izneseni u ovom tekstu su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja izdavača. Autorice odgovaraju za svoj tekst.

LGBT Čitanka 3

Identiteti, aktivizam, pravo

Sarajevo, 2014.

Sadržaj

PREDGOVOR	7
-----------	---

Poglavlje 1.

Jasmina Hasanagić

IDENTITETI	9
1.1. Uvod	11
1.2. Spol i rod	12
1.4. Coming out	30
1.5. Preporuke za dalje čitanje i korištena literatura	35

Poglavlje 2.

Slobodanka Dekić

HISTORIJA LGBT AKTIVIZMA	39
2.1. Uvod	41
2.2. Nešto između: izmišljanje homoseksualnosti (19 – 20. vijek)	44
2.3. Stvaranje identiteta: LGBT aktivizam 60-ih i 70-ih godina u SAD	46
2.4. Slovo T: transrodni aktivizam	49
2.5. GoGayexYu: LGBT pokret u zemljama bivše Jugoslavije	52
2.6. Tradicija visokog rizika: LGBT aktivizam u regiji od 2005. do danas	55
2.7. Zaključak?	62
2.8. Preporuke za dalje čitanje i korištena literatura	63

Poglavlje 3.
Vladana Vasić

LJUDSKA PRAVA LGBT OSOBA	65
3.1. Uvod	67
3.2. Pravna regulacija muške i ženske homoseksualnosti kroz historiju	67
3.3. Homoseksualnost u SFRJ	69
3.4. BiH danas	72
3.5. Trans* i interseks* u zakonu	73
3.6. Diskriminacija	77
3.7. Govor mržnje	80
3.8. Zločin iz mržnje	82
3.9. Pravo na slobodno okupljanje	86
3.10. Registrovano partnerstvo	89
3.11. Azil	92
3.12. Preporuke za dalje čitanje i korištena literatura	95
O AUTORI(CA)MA	98

PREDGOVOR

Tri godine je prošlo od objavljivanja prvog izdanja *Čitanke lezbejskih i gej ljudskih prava* i dvije od drugog izdanja *Čitanke LGBT ljudskih prava 2*, koja je u odnosu na prvo izdanje bila dopunjena novim temama koje su pisali autori i autorice iz Bosne i Hercegovine. Pred vama se nalazi treće izdanje *LGBT čitanke*, čija je ideja da sažme i predstavi lokalno znanje koje se posljednjih godina proizvodilo za aktiviste i aktivistkinje, LGBT osobe i njihove prijateljice, prijatelje i rodbinu, za osobe koje rade u raznim institucijama, te za sve one ljude koje zanimaju ove teme.

Struktura *LGBT čitanke 3* pojednostavljena je i sadrži tri poglavlja. Prvo poglavlje obrađuje široke teme identiteta, seksualnosti i coming outa, a autorica poglavlja Jasmina Hasanagić objedinila je i predstavila najvažnija znanja o ovim temama, referirajući na savremenu domaću i stranu literaturu, te dajući preporuke za dalje čitanje o pitanjima kojima se bavila. Po istom principu su urađena i ostala dva dijela. Drugi dio donosi pregled historije LGBT aktivizma koji je, prema istom metodološkom principu sažimanja i objedinjavanja postojećeg znanja, uradila Slobodanka Dekić, dok je Vladana Vasić u trećem dijelu dala pregled pravne regulacije homoseksualnosti kroz zapadnu historiju, preko osvrta na situaciju u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, sve do danas aktuelnih pravnih pitanja kada je riječ o LGBT osobama, njihovim pravnim problemima i potrebama.

Zahvaljujemo se Fondaciji Heinrich Böll, uredu u BiH, koja je podržala izdavanje prethodne dvije Čitanke i koja je razumljela potrebu da se napravi i treće izdanje kako bi se relevantne i široke LGBT teme predstavile na popularan način svima koji žele da saznaju osnovne informacije vezane za LGBT teoriju, aktivizam i pravo.

Jasmna Čaušević

1. POGLAVLJE
JASMINA HASANAGIĆ

IDENTITETI

1.1. Uvod

Identitet može biti definisan kao lična karakteristika bilo kojeg pojedinca, a koju dijele članovi_ice određene društvene grupe. Psiholozi najčešće koriste termin identiteta da opišu osobni identitet, dok ga sociolozi koriste da opišu društveni identitet. Termin *pregovaranje identiteta* u sociologiji označava proces u kojem osoba *pregovara* sa društvom o značenju svog identiteta. Društvo i kultura preko manje-više organizovanog sistema uloga i sistema značenja koje im pripisuje, daje mogućnost pojedincima da strukturiraju svoje aktivnosti, ali i značenja koje im pridaju. Međutim, društvo ne posjeduje jasan i konačan niz uloga, niti u društvu postoji apsolutni koncenzus oko normi i značenja koje uloge sa sobom nose. Da bismo razumjeli prakse koje pojedinci_ke imaju tokom svog života, neophodno je da razumijemo njihovo shvatanje sebe i značenje i značaj tih praksi u njihovom svakodnevnom životu. Drugim riječima, neophodno je da prihvatimo i razumijemo višestrukost ispoljavanja identiteta koji predstavljaju rezultat aktivnog odnosa individue i društva. Svaka osoba ima pravo definirati svoje tijelo i vlastite identitete, te zahtijevati od društva da to poštuje. To uključuje samodefiniranje i slobodno izražavanje vlastitog spolnog i rodnog identiteta i vlastite seksualne orijentacije. Međutim, rigidne društvene klasifikacije spola, roda i seksualne orijentacije ne prepoznaju i ne priznaju postojanje i ispoljavanje različitosti izvan definiranih okvira i njima imanentnih obrazaca ponašanja i djelovanja.

Osnovni identiteti se mogu podijeliti na: rodne, spolne, seksualne, jezičke, socijalne, dobne, etnonacionalne, klasne, ekonomske, religijske i rasne i, u novije doba, online identitete.

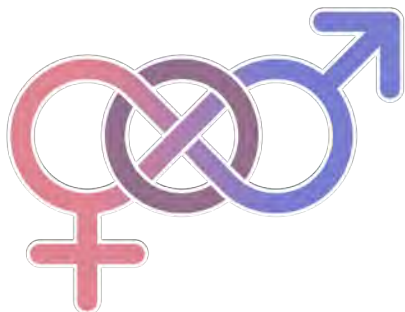
U cilju shvatanja i prihvatanja različitosti i višestrukosti identiteta i praksi koje ih slijede, nužno je napraviti distinkciju između ključnih pojmova i koncepta koji se za njih vežu, te pravilno koristiti terminologiju definiranu u tom smislu. Stoga je i svrha ovog poglavlja ukratko objasniti neke od ključnih termina spolnih

i rodnih identiteta, i pojavnosti koje na temelju samoodređenja i samoopredjeljenja iz njih proizilaze.

Identitet predstavlja niz značenja koja individua pridaje određenim društvenim ulogama, i osobna je karakteristika svakog pojedinca.

1.2. Spol i rod

U akademskim se krugovima godinama raspravlja o tome koliko i u kojim aspektima biološka pripadnost muškom ili ženskom spolu uvjetuje različitosti među individuama. Društveno značenje koje se pridaje pripadnosti jednom ili drugom spolu također se opširno razmatra, te tako nastaju termini spol i rod koji se koriste za opisivanje ovih različitih fenomena. Kada govorimo o muškarcima i ženama, mislimo na njihovu biološku distinkciju i tada govorimo o *spolu* kojem neko pripada. Ovisno o tome ponaša li se neko u skladu s onim što neko društvo ili kultura smatraju poželjnim ili očekivanim ponašanjem muškarca ili žene, govorimo o *muževnosti* i *ženstvenosti*, odnosno o *rodu* kojem neko pripada. Porijeklo spola je dakle u biologiji, a roda u procesu socijalizacije i odgoju. Rod možemo smatrati usvojenim normama mišljenja i ponašanja koje društvo, u kojem osoba živi, smatra poželjnim za muškarca ili ženu. Ove usvojene norme postaju za osobu *smjernice* za stvaranje slike o sebi, te tako dijelom određuju način na koji ona sebe doživljava i kako shodno tome treba da se ponaša.

Spol i rod

Spol je pojam koji je primarno povezan sa fizičkim atributima (kao što su hromozomi, nivo hormona, spoljašnja i unutrašnja anatomija) i odnosi se na klasifikaciju bioloških karakteristika shodno kojoj na osnovu genitalija, reproduktivnih organa i funkcija postoji rigidna binarna podjela na

muško i žensko. Binarni sistem uvijek podrazumijeva postojanje dvije isključive i oprečne vrijednosti, a zapravo je riječ o vrijednostima koje su uglavnom relacione i relativne. Definiran u odnosu na biološke karakteristike, spol je konstruirana matrica koja nudi samo dvije opcije koje impliciraju pojavnost i potencijal svake osobe. Primarna anatomska obilježja i kombinacije hromozoma označavaju individuu kao žensko ili muško, i od nje se očekuje da se ponaša i osjeća u skladu s tom binarnom podjelom. To bi značilo da se od ženskih i muških jedinki ne očekuju prevelika odstupanja niti u tjelesnoj pojavnosti, niti u ponašanju od svog zadanog spola.

Dakle, kada govorimo o spolu, uvijek govorimo o biološkim tj. tjelesnim/anatomskim i fiziološkim karakteristikama. Na temeljima konstrukcije ovakve prirodne binarnosti spola, jednako kao prirodni, konstruišu se i binarni rod i heteroseksualnost. Ova binarna podjela ponekad onemogućava individualne spolne i rodne slobode, odnosno prava na samoidentifikaciju, pa je često osnova diskriminacije i neravnopravnosti. Međutim, hormoni, hromozomi, i spolni organi koji određuju postojanje *ženskog i muškog spola*, ni u kom slučaju nisu nešto što ima kredibilitet da presudno određuje dalje uloge žena i muškaraca u njihovim životima, odnosno njihovim društvenim statusima u zajednici.

Spol:

Hormoni (ž: estrogen) (m: testosteron)

Kromozomi – genetski spol (ž: 46xx) (m:46xy)

Spolni organi (vagina) (penis)

Gonade/žljezde (ž: jajnici) (m: testisi)

Spol čine naše biološke karakteristike na osnovu spolnog reproduktivnog sistema (genitalije, hormoni, hromozomi, gonade)

ALI...

Hormoni (nivo može da balansira)

Kromozomi (postoje i 45x, 47xxy, 47xxx)

Spolni organi (mogu varirati u veličini, biti atipični, sadržavati set organa)

Gonade (mogu biti nerazvijene, da ih nema, mogu činiti netipičnu kombinaciju sa genitalijama)

Spol je ono što nas određuje kao žene i muškarce, a spolne i rodne politike daju nam muške i ženske uloge ovisno o izgledu naših genitalija, odnosno, sličnosti i različitosti unutar hromozomskih struktura. Spol na osnovi genitalija i reproduktivnih funkcija tako predstavlja znanje o tijelu, te je također podložan interpretacijama i kulturno uvjetovan.

Uprkos ustrajanju na binarnim razlikama, neki ljudi se rađaju u prostoru između - unutar dva, navodno, potpuno suprotna spola moguće ljudske egzistencije. To *nešto između* obično služi kao osnova za diskriminaciju i neravnopravnost svih koji ne spadaju u dvije zadane kategorije, a stanje genitalnih, gonadnih ili hromozomskih karakteristika koje nisu ni potpuno muške, ni potpuno ženske, naziva se *interseksualnost* ili *interspolnost*.

Simbol
interseksualnosti

Interspolnost je dakle biološka nedefiniranost spola kao isključivo muškog ili ženskog, i ona uključuje atipičan razvoj unutar hromozoma, gonada, hormona i spolnih organa. Interspolna osoba može imati XX hromozome, ali i organ koji je poput falusa, ili XY hromozome i vaginu. Interspolne osobe mogu imati i genitalije koje su dvoznačne. Zbog društvene i zakonske kvalifikacije na osnovu spola, interspolne osobe nerijetko postaju žrtvama hirurških intervencija, hormonskih terapija i tabuiziranog života. Međutim, interspolne osobe imaju pravo da same odlučuju o svom tijelu i spolnom i rodnom identitetu, naročito u slučaju kada medicinska intervencija nije neophodna. Identiteti interspolnih osoba mogu se, ali i ne moraju, uklapati u binarni koncept muškarca i žene. Prema podacima Interspolne zajednice Sjeverne Amerike (ISNA - www.isna.org), svaka 2000. beba se rađa kao interspolna.

Interspolna osoba je osoba čiji se spol razvija van tipičnog razvoja spola kao izričito muškog ili ženskog. Termin rod se počeo koristiti 60-tih godina 20. vijeka kako bi označavao razliku između muškog i ženskog.

Rod je, za razliku od spola koji se tiče samo bioloških razlika, šire definiran i podrazumijeva društveno konstruiranje biološkog spola žena i muškaraca. Kao društveni konstrukt i kulturološki specifična definicija, rod se odnosi na skup različitih očekivanja koja se vežu za socijalne uloge žena i muškaraca, u privatnom i javnom životu. Dakle, rod nije samo društveno konstruirana definicija žena i muškaraca, već je i društveno konstruirana definicija odnosa između žena i muškaraca. To znači da društvo i društvena očekivanja formiraju i formuliraju obrasce ponašanja i djelovanja koji se karakterišu kao tipično muški ili ženski.

Rod se ne odnosi samo na osobe koje su heteroseksualne, već i na osobe koje su biseksualne, homoseksualne, queer i osobe koje su odlučile apstinirati od seksa.

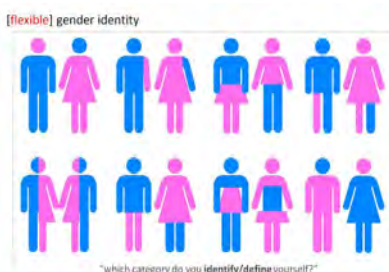
Kao kulturno naučena uloga i dinamična kategorija rod je podložan promjeni i preispitivanju. Ideje i očekivanja koje se tiču ispoljavanja ženskih i muških rodni uloga (ponašanje, razmišljanje, oblačenje i sl.) naučeni su i stečeni obrasci usvojeni u porodici, školi, pod uticajem medija, religijskih i kulturnih ideologija. Shodno tome, poimanje i ispoljavanje ženskog i muškog roda, i njima imanentnih rodni uloga, razlikuje se od društva do društva i od kulture do kulture, a ponekad čak i u okviru jedne iste kulture ili jednog istog društva. S obzirom na propisani spol, društveno-kulturne norme i tradicije, ženama i muškarcima pripisuju se različite karakteristike, mišljenja, ponašanja i potencijali, a ove različite rodne uloge nisu zasnovane na biološkim i fizičkim predispozicijama, već su produkt stereotipnih pretpostavki koje određuju kakve žene i muškarci mogu i trebaju biti, i šta shodno tome mogu raditi. Dakle, osobe se rađaju sa ženskim ili muškim spolom, ali njihov spol nije ono što neupitno i konačno određuje i njihov rod i njihove rodne uloge.

Pojam roda različito se konstruira i tako predstavlja složeno područje istraživanja. Za neke istraživače, rod je atribut osobe ili nešto što mi *imamo*. Drugi smatraju rod nečim što *radimo* ili *izvodimo*. Rod se također smatra odrednicom koja je medijator društvenog statusa i društvene dinamike. Neki smatraju da je rod

(određenog spola) jedan jedini, univerzalan, dok drugi misle da je bitno obratiti pažnju zašto, kada, gdje, kako i za koga rod *funkcionira*. Kao individualni konstrukt sopstvenog identiteta i izražavanja rod potvrđuje, negira i/ili prevazilazi društveno zadate i formirane spolne i rodne uloge muškaraca i žena, kao i cijelu binarnu osnovu *muškog i ženskog*. Naime, kulturno uvjetovana rodna podjela na muško i žensko nije binarno simetrična ni vrijednosno neutralna.

Rodni identitet, rodne uloge i rodno izražavanje

Rodni identitet

Rodni identitet je temeljni pojam kojeg pojedinac stiče o svojoj pripadnosti ženskom ili muškom rodu, i koji kod većine ljudi proizlazi iz biološkog spola osobe. No, pojam rodnog identiteta je potrebno razdvojiti od pojma biološkog spola. Rodni identitet nije određen rođenjem, na njegovo formiranje utječu kako fiziološki, tako i društveni faktori, i to od najranije dobi. Tipično je da se osoba muškog spola opaža kao muškarac, a osoba ženskog spola kao žena. Međutim, rodni identitet ne podrazumijeva samo binarni konstrukt muškog i ženskog, kao što je to tradicionalno prihvaćeno, već je mnogo složeniji i raznovrsniji i treba se posmatrati kao vlasništvo i svojstvo svake individue, a ne vlasništvo i svojstvo društva.

Karakteristike spola se zamjenjuju rodnim (stvaraju se zaključci na osnovu toga kako osoba izgleda)

Rod/rodne uloge su skup karakteristika, načina ponašanja, stavova, aktivnosti, normi, obaveza i očekivanja koje nam društvo dodjeljuje, a naša okolina zahtijeva od nas, s obzirom na naš spol.

Svaka osoba ima pravo na sopstveni rodni identitet i poštivanje njenog izbora. Rodni identitet ne mora biti u skladu sa spolom

pripisanim pri rođenju, te može biti neovisan od rodnog izražavanja i seksualne orijentacije.

<p>Očekivana muška rodna uloga uključuje osobine kao što su:</p>	<p>aktivnost, nezavisnost, ambicioznost, dominantnost, agresivnost, sakrivanje emocija i samopouzdanje.</p>
<p>Očekivanu žensku rodnu ulogu najviše karakteriziraju osobine kao što su:</p>	<p>suosjećanje, nježnost, osjetljivost, usmjerenost na osjećaje drugih, urednost, obzirnost i toplina.</p>

Interakcije između žena i muškaraca koje egzistiraju unutar određenog kulturalno-historijskog konteksta, vode ka pretpostavci da društvo uveliko utječe na oblikovanje misli, osjećaja i ponašanja žena i muškaraca. Konsekventno tome, rodne uloge i rodna pravila su naučena ponašanja koja se formiraju i usvajaju unutar sredine u kojoj se osoba ženskog ili muškog spola socijalizira. Gledano kroz prizmu rodnih uloga i normativnih očekivanja koja se uz njih vežu, moguće je dobiti dosta informacija o odnosima između žena i muškaraca u jednom društvu, te njihovom položaju, obavezama, pravima i mogućnostima koje u tom kontekstu imaju. *Rodne uloge* jednostavno se mogu opisati kao skup očekivanja o ponašanju žena i muškaraca, a zapravo riječ je o nizu različitih komponenata koje ne podrazumijevaju samo binarni koncept maskulinog i femininog. Svako društvo, na specifičan način, društvenim normama određuje rodne uloge koje, 'pak, u velikoj mjeri određuju rodne identitete koje ljudi razvijaju u procesu socijalizacije. Rodne uloge i društvene norme su napravljene na konvencijama o seksualnosti i spolu, odnosno, onim što je ženskom i muškom spolu normativno propisano kao očekivano. Iz toga je jasno da su rodne uloge definirane rodnim normama. Rodne norme, zapravo, su društveni kanoni kojima se propisuje prihvatljivo rodno izražavanje.

Rodno izražavanje je vizuelna i spoljna prezentacija svake osobe koja se ogleda kroz odijevanje, odjevne ili tjelesne oznake, frizuru, ponašanje i govor tijela.

Konstrukcija ovakvih kanona podrazumijeva uspostavljanje normi koje interpretiraju upotrebu rodnih simbola unutar koncepta prihvatljivog i neprihvatljivog. Ovaj koncept usko je povezan sa već spomenutom mogućnošću konstrukcije vlastitog rodnog izražavanja koja u feminističko/aktivističkom kontekstu veoma često negira društveno zadate koncepte muškog i ženskog. Sa povećanjem modernosti društva dolazi do umnožavanja varijeteta dva osnovna tj. binarna tipa rodnih uloga i rodnih izražaja, pa više nije uobičajeno da se govori o isključivo ženskom i i isključivo muškom spolu i rodu, niti se rodni identiteti više mogu tako lako objasniti i prikazati. Iz tog razloga danas se često govori o više različitih rodni identiteta i načina iskazivanja rodni i spolni opredjeljenja koji su drugačiji od tradicionalni.

Ženski (feminini) i muški (maskulini) identitet karakteriziraju se kao dio čovjekovog rodnog identiteta i obuhvataju niz metoda ekspresije kojima se neko definira kao muževan_na ili ženstven_a u odnosu na očekivane uloge muškaraca i žena u društvu. Jednako kao i njihova percepcija, ovi oblici ekspresije društveno su uvjetovani a ne biološki prirodni. Društvo je to koje određuje šta točno znači biti muškarac, a šta žena, odnosno koje rodne uloge i oblici izražavanja pripadaju maskulinom, a koje femininom. Na temelju društvenih očekivanja *feminini rodni identitet – feminitet* opisuje se kao skup osobina vezanih za ženski rod koje se obično pripisuju ženskom biološkom spolu. Slijedom ovakvog određenja i očekivanja, feminina obilježja obično uključuju osobine poput nježnosti, odanosti, suosjećajnosti, sramežljivosti, pretjerane emocionalnosti, strpljenja, odanosti, odgovornosti, razumijevanja i ljubavi prema djeci. Nasuprot tome *maskulini rodni identitet – maskulinitet* se odnosi na društveno konstruiran identitet muškarca, odnosno predstavlja društvena očekivanja o tome kako biti dječak, mladić ili muškarac. Društvo pretpostavlja da postoji samo jedan način na koji se može biti muškarac, pa se tako često govori o *intencionalno pravom maskulinitetu* koji se nužno povezuje sa muškim tijelom i tjelesnom praksom, slijedom koje muškarci nešto čine ili ne čine. Na temelju ovakvih odrednica, i posve nasuprot feminiteta, maskulinitet obično obilježavaju ambicioznost, asertivnost, samodostatnost i samostalnost, vodstvo, riskiranje i zauzimanje

za vlastite stavove. No, jednako kao i feminitet, i maskulinitet je socijalni konstrukt. Koncept maskulino/feminino počiva na dualitetu i podržava čitav niz istih koji se temelje na antagonizmima tipa čvrsto/slabo, aktivno/pasivno, produktivno/reproduktivno, dominantno/subordinirano.

Naravno, sopstveno poimanje femininosti i maskuliniteta ne mora se nužno poklapati s onim što se od individue očekuje ili na temelju čega se ona procjenjuje. Istraživanja roda pokazala su da egzistiraju različite forme femininosti i maskuliniteta i tipovi ženskog i muškog karaktera, i u tom smislu ispravnije je govoriti o maskulinitetima i femininitetima. Naime, različite kulture i različiti povijesni periodi konstruiraju rod različito, tako da se raznovrsne maskuliniteta i femininosti javljaju kao fakt. Drugim riječima, određenja maskuliniteta i femininosti mogu varirati, pa se u granicama jedne kulture i jednog društva može naći, i obično se nalazi, više njihovih tipova.

Transrodni identitet je rodna prezentacija osobe koja nije u skladu sa spolno uvjetovanim tradicionalnim rodnim ulogama. Termin transrodnost se koristi kako bi se opisale različite osobe, ponašanja i grupacije koje imaju zajedničko, djelimično ili potpuno, suprotstavljanje društveno nametnutim rodnim i spolnim ulogama.

Transrodnost nije povezana sa seksualnom orijentacijom osobe, transrodne osobe mogu biti heteroseksualne, homoseksualne, biseksualne ili aseksualne, što ni na koji način nije povezano sa njihovim rodnim identitetom i izražavanjem.

Ovo suprotstavljanje ispoljava se na način da rodni identitet i/ili rodno izražavanje transrodnih osoba ne odgovaraju tj. nisu u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju. Dakle, transrodnost je okvirni pojam koji obuhvata sve one osobe koje se osjećaju ili biraju da predstave sebe drugačije od rodnih uloga koje im tradicionalno pripadaju, bilo oblačenjem, ponašanjem, govorom, držanjem ili prilagođavanjem svog tijela. Transrodnost se odnosi na identitete koji nadograđuju, negiraju ili prevazilaze tradicionalne uloge osoba muškog i ženskog spola i roda, što znači da su

transrodne osobe one koje se identificiraju kao muškarci, žene, oboje, nijedno, ili čak i nešto drugo što nije u skladu s njihovim pripisanim spolom. Ovaj termin se često miješa ili izjednačava sa transeksualnošću ili transvestizmom, kao najprepoznatljivijim oblicima transrodnosti, dok u suštini predstavlja sveobuhvatni termin za sva odstupanja od tradicionalnih rodnih identiteta. To znači da, pored mnogih drugih, obuhvata i ova dva pojma.

Transeksualni/transpolni identitet imaju one osobe kod kojih postoji uslovno rečeno nesklad i jaz između njihovog biološkog spola, rodnog identiteta i rodnih uloga koje proizilaze iz pripisanog spola. Transeksualna osoba ima trajni, korjeniti i izrazito snažan osjećaj psihičke pripadnosti suprotnom spolu, pri čemu je u potpunosti svjesna svog anatomskeg spola. Ovaj sukob između spolnog i rodnog identiteta transeksualnoj osobi prouzrokuje duboke emotivne i psihičke patnje. Transeksualne osobe su izložene nerazumijevanju, često i osudi okoline, kao i odbacivanju od strane porodice, prijatelja i kolega. Kod transeksualnih osoba uglavnom postoji jasna želja za tranzicijom iz jednog u drugi spol - iz ženskog u muški ili iz muškog u ženski, pa većina njih želi pristupiti i pristupa hormonalnim terapijama i operacijama promjene spola da bi svoje tijelo uskladili sa svojim spolnim identitetom. Tako postoji razliko-

vanje između: *M2F (male to female) ili trans žena* – osoba čiji je ciljani spol/modifikacija iz muškog u žensko; i *F2M (female to male) ili trans muškarac* – osoba čiji je ciljani spol muški/modifikacija iz ženskog u muško.

Zastava kao simbol
trans* identiteta

Razlika između transrodnog, transpolnog i transvestitskog izražavanja: dok se transvestiti presvlače iz jednog identiteta u drugi, transeksualne osobe trajno mijenjaju spol, transrodne osobe rade na trajnoj promjeni njihovog društvenog roda, kroz nehirurške metode.

Transvestizam (*cross-dressing*, *cross-dressers*) odnosi se na osobe koje vole da nose odjeću drugog spola. Različiti_e autori_ke navode različite ciljeve „preoblačenja“: specifično lično izražavanje, seksualni užitak ili emocionalno zadovoljstvo, a preoblačenje nije povezano sa seksualnom orijentacijom osoba koje se preoblače tj. ove su osobe obično zadovoljne svojim spolom. Umjesto izraza *transvestizam* danas je mnogo prihvatljiviji izraz *cross-dressing/cross-dressers*, što je u osnovi politički korektniji sinonim, s obzirom da se termin *transvestizam* odnosi na patološke implikacije i još uvijek se nalazi unutar kliničkog konteksta. U ranijim teorijama bilo je isticano stanovište da je osnovni cilj *cross-dressera_ki* postizanje erotskog zadovoljstva, dok novije studije ukazuju na cilj slobode individua da izraze različite aspekte sopstva i razvijaju *cross-rodni* identitet. U kontekstu *cross-dressinga drag* je termin koji se odnosi na kostime i prerašavanje u odjeću drugog spola ili roda, koji obuhvata *drag queens* – muškarce koji simuliraju žene i *drag kings* – žene koje simuliraju muškarce.

Trans* identiteti

(*Trans* je sveobuhvatni pojam za sve one osobe čiji identiteti na razne načine prelaze rodne ili spolne granice*)

Tranvestit

Drag queen: muškarac koji se odijeva u žensku odjeću radi užitka ili performansa. Pristojno je oslovljavati *drag queen* sa “ona” kada je u *dragu*, a sa “on” kada nije u *dragu* (nisu nužno homoseksualno orijentirani);

Drag king: žena koja se odijeva u mušku odjeću u svrhu performansa, zabave ili osobnog ispunjenja, predstavljajući vlastitu definiciju muškosti. Takvo izražavanje može biti personifikacija muškaraca, kulturološko izražavanje, proširivanje identiteta ili oblik parodije.

Pristojno je oslovljavati *drag kinga* sa “on” kada je u *dragu*, a sa “ona” kada nije u *dragu* (nisu nužno homoseksualno orijentirani);

Transeksualac_ka: osoba koja ima jasnu želju i nakanu da promijeni svoj spol, osoba koja je napravila prelaz i tako svakodnevno živi ili osoba koja je fizički modificirala (uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operaciju) svoje tijelo da bi izrazila svoju rodnu prezentaciju;

MTF: modifikacija iz muškarca u ženu, često se odnosi na transeksualnu, ali ponekad na transrodnu osobu ili *cross-dressera*;

FTM: modifikacija iz žene u muškarca;

Trans: sveobuhvatni pojam za one koji prelaze rodne ili spolne granice;

Transvestit: osoba koja uživa u nošenju odjeće drugog spola/roda (bez obzira na svoju seksualnu orijentaciju);

Androgini identitet/androginitet je način neutralnog rodno izražavanja, odnosno nepriklanjanje ni muškom ni ženskom rodu sopstvenim identitetom. Ovaj pojam obuhvata osobe čije rodno izražavanje ne odražava uopšte, ili odražava u jednakoj mjeri, karakteristike tradicionalno određenog muškog i ženskog roda. Osoba je androgina ukoliko istovremeno pokazuje i ženske i muške odlike u približno jednakoj mjeri. U feminističkoj i queer teoriji termin često označava subverzivnu alternativu rigidno definiranom

Srednjovjekovni prikaz androginiteta

sistemu spolnih/rodnih razlika i/ili nezavisnost od rodni uloga koje determinira društvo. Najsažetije rečeno, androginitet je stanje kombinovanih muško-ženskih rodni karakteristika. Androgina osoba izgleda aseksualno ili ima svojstva oba spola, pa joj je teško odrediti spol prema vanjskom izgledu. Androginitet nije isto što i transeksualnost jer nije vezana za spolne organe, nego više za fizički izgled, pojavu

i ponašanje. Androginost ne mora biti vezana isključivo za osobe, nego se može aplicirati i na veze i odnose, kao i na sve što dovodi u pitanje striktno određenu dihotomiju između onoga što je muško, nasuprot onoga što je žensko.

Iznadrodni (kiborg) identitet je postulirani feministički identitet tj. kibernetički organizam - hibrid mašine i organizma, kreacija življene društvene realnosti, kreacija fikcije. Prevazilaženje granica je još jedna od strategija hibridnosti identiteta, a upravo granica je mjesto nastanka kiborga. On se javlja kada su dvije vrste granica istovremeno problematične: 1. ona između životinja i ljudi i 2. ona između samokontrolirajućih, samopokretnih strojeva i organizama (posebno ljudi). Kiborg je identitet koji se rađa tamo gdje se spajaju automaton i autonomija. Pošto su kiborzi hibridni i provizorni oni ne mogu biti povezani sa političkim programima koji zahtijevaju stabilan, esencijalistički identitet, i stoga trebaju politiku afiniteta, a ne politiku identiteta.

Cisrodni ili cisseksualni rodni identiteti su identiteti gdje se individualna samopercepcija i prezentacija roda poklapaju sa ponašanjima i ulogama koje se smatraju adekvatnim za nečiji spol. Derivacije tog pojma su *cismuškarac* i *cisžena*, za muškarca sa maskulinim rodnom identitetom, i ženom sa femininim rodnom identitetom. Drugi pojmovi povezani sa ovim pojmom su i cisseksizam, cisprivelegija, cisnormativnost. *Cisseksizam* označava uvjerenje da su oni koji se identificiraju kao transeksualni inferiorni onima koji su cisseksualni. *Cisprivelegija* se odnosi na činjenicu da se cisosobe nikada ne moraju suočiti sa diskriminacijom i nasiljem zbog toga što im rod ne varira od onoga što je urođeno, npr. ne moraju podnijeti dokaze da njihovi dokumenti sadržavaju njihov pravi rod. *Cisnormativnost* je ekvivalent heteronormativnosti - smatra da je heteroseksualnost normalna seksualna orijentacija i da se seksualne veze i bračni statusi trebaju formirati samo između muškarca i žene, te konsekventno smatra da ljudi potpadaju pod rodnu binarnost - muškarca i žene, s prirodnim ulogama u životu.

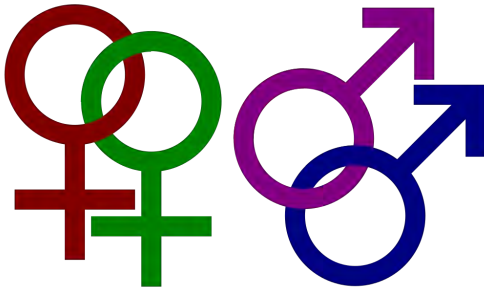
1.3. Seksualna orijentacija

Seksualna orijentacija, kao jedna od četiri komponente seksualnosti (preostale tri su: biološki spol, rodni identitet i društvena rodna uloga), je emocionalna i/ili fizička privlačnost ili naklonost prema osobama suprotnog (hetero), istog (homo), oba (bi) ili nijednom spolu (aseksualnost). Seksualna orijentacija formira se u ranoj životnoj dobi, i ona nije pitanje izbora, a na njen nastanak utiču kombinacije bioloških i socioloških faktora. Premda je bazirana na kategorijama roda i spola, seksualna orijentacija je kompleksan i višedimenzionalan fenomen koji je teško jednoznačno definirati. Seksualna orijentacija nije isto što i seksualni identitet, koji je primarno subjektivna kategorija. Također, seksualna orijentacija nije isto što i seksualno ponašanje, jer osobe mogu, ali i ne moraju izražavati vlastitu seksualnu orijentaciju u svom seksualnom ponašanju. Drugim riječima, seksualna orijentacija ne može se odabrati, ali moguće je odabrati ponašanje koje može, ali i ne mora, biti u skladu sa pripadajućom seksualnom orijentacijom.

Seksualna orijentacija nije pitanje izbora i ne može se naučiti ili prenijeti. U tom smislu predrasude koje se odnose se na odgajanje djece u istospolnim partnerstvima i utjecaj istospolnih roditelja na seksualnu orijentaciju njihove djece, ali i na njihovo opće mentalno zdravlje i sposobnosti socijalizacije, apsolutno su neutemeljene.

Spolni identitet, rodni identitet i rodne uloge su aspekti života koji se nelogično povezuju sa seksualnom orijentacijom osobe. Seksualna orijentacija se odnosi na spol erotskog i/ili ljubavnog partnera ili partnerke koju osoba preferira. U posljednje vrijeme se preporučuje i upotreba termina *androphilic*, *gynecophilic* i *ambiphilic* koji opisuju seksualne/erotske partnere i partnerke koje osoba preferira (andro=muško; gyneco=žensko; ambi=oba; philic=voljeti). Ovi novi termini ne nose društvenu težinu ili tabue kao prethodni, a njihovom upotrebom izbjegava se potreba za definiranjem spola ili roda osobe na koju se odnosi i stavlja se fokus na spol poželjnog_e partnera ili partnerke. Ovakva upotreba je naročito pogodna za transeksualne i interspolne osobe.

Homoseksualna ili istospolna orijentacija je emotivna, seksualna, duhovna, romantična i druga privlačnost prema osobama istog spola. Homoseksualnost nije ni medicinski ni psihijatrijsko-psihološki poremećaj, već se dugo vremena tretira kao dio normalnog spektra seksualnosti kod čovjeka i životinja. Dokazano je da

Simboli ženske i muške homoseksualnosti

seksualnost nije izbor, te da postoje različiti i mnogobrojni biološki činioci koji je određuju. Iako nije u potpunosti jasna uloga genetičkih, te drugih bioloških faktora u određivanju seksualnosti, evidentno je da je homoseksualnost dio prirodne ljudske seksualnosti već od

prvih ljudskih zajednica. Osobe homoseksualne orijentacije često se nazivaju gejevima (odnosi se i na žene i na muškarce) i lezbejkama (odnosi se samo za žene).

Gej (eng. gay - sretan_a, veseo_la, radostan_na) je seksualna orijentacija homoseksualnih osoba koja ne uključuje samo faktore koji su povezani sa seksualnom orijentacijom, nego i šire okvire unutar kojih leži sama seksualna orijentacija.

Riječ gej adekvatna je zamjena za riječ homoseksualac, koja ima pežorativne konotacije zbog upotrebe u psihijatri pri dijagnozi mentalnog oboljenja.

Faktori koji čine gej identitet jesu: seks sa muškarcima, društvena povezanost sa LGBTTIQ osobama i zajednicama, preferirane emotivne veze, rodne uloge i identitet, seksualne potrebe, seksualne vrijednosti, modeli seksualnog izražavanja, te karakteristike seksualnih partnera, kao i identitet grupne pripadnosti gej populaciji i liberalni stavovi prema osobama koje pripadaju seksualnim manjinama. Gej populaciju čine ljudi sa najrazličitijim socioekonomskim, etničkim i vjerskim porijeklom koji žive u svim

društvenim kontekstima, ali su zbog široko rasprostranjenih stereotipa i predrasuda vrlo često žrtve brutalnog nasilja i diskriminacije, što im otežava, i ponekad čak i onemogućava, normalnu egzistenciju unutar sopstvenog identiteta.

Jedan od modela ispitivanja gej identiteta zasiva se na faznom modelu Vivienne Cass iz 1979. godine koji se određuje putem empirijskog upitnika o gej identitetu, ali uključuje i društveni aspekt svake ličnosti kao što su rasa, etnicitet i ekonomski status. Razvoj gej identiteta se sastoji od šest faza koje uključuju i različite prekretnice. Ovaj model smatra razvoj gej identiteta kao prolazak osobe kroz stanje gej razmišljanja, gej radnje do krajnjeg prihvatanja i asimilacije gej identiteta kroz biti gej. Ukratko, ovih šest faza su:

1. Konfuzija identiteta – osoba kod sebe prepoznava homoerotske osjećaje i ponašanja, koje možda potiskuje i još uvijek nije spremna prihvatiti, a emotivna zbunjenost, čuđenje i anksioznost najčešće prate ovu fazu.
2. Uspoređivanje identiteta – u ovoj fazi osoba uspoređuje svoje emocije i nastajući identitet sa emocijama drugih, te u manjem broju slučajeva se osoba samo provizorno identificira kao gej. U ovoj fazi dolazi do preispitivanja identiteta kao poželjnog (istinskog sebe), riskantnog (strah da će osobu porodica i prijatelji odbaciti), te kao privremene aberacije (specijalni slučaj kod biseksualnih osoba).
3. Tolerancija identiteta – osoba započinje ovu fazu provizornim ubjeđenjem da je gej, a završava je sa skoro sigurnim, ali nepotpunim prihvatanjem da je gej, tj. osoba se pomjera sa stajališta *vjerovatno gej* prema nepotpunom prihvatanju gej identiteta. Većina osoba, ipak, testira svoj gej identitet eksperimentišući sa istospolnim odnosima, i to najčešće unutar same gej zajednice, te počinje otkrivati svoj identitet drugim osobama kojima vjeruje.
4. Prihvatanje identiteta – kroz prihvatanje osoba formira jasnu i pozitivnu sliku sebe kao gej osobe, iako se ponekad još uvijek zadržava *strejt* ponašanje.
5. Ponos identitetom – u ovom momentu dolazi do razvoja duplog aspekta percepcije društva: heteroseksualnog i homoseksualnog. Osoba prihvata i slavi svoju različitost od heteroseksualnih

osoba te počinje ispoljavati ljutnju zbog uočene nepravde društva prema toj različitosti. Tokom ove faze dijeli ljude na one koji su „unutar grupe“ ili „van grupe“, tj. gej (ponos) naspram ne-gej (ljutnja prema heteroseksizmu). Zbog ovih neizbježnih konfrontacija, osoba teži druženju sa istomišljenicima i polako učvršćuje ponos na seksualni identitet. Tokom ove faze osoba identificira svoj seksualni identitet na osnovu svoje seksualne orijentacije i definira sebe isključivo na osnovu seksualne orijentacije.

6. Sinteza identiteta – u ovoj fazi dolazi do integracije gej identiteta u ostatak ličnog identiteta, osoba je prihvatila gej identitet kao samo jednu komponentu svog sveukupnog identiteta. Biti gej postaje samo dio, a ne isključiva oznaka identiteta. Osoba se pomirila sa svojim identitetom i ima pozitivne interakcije sa heteroseksualnim osobama.

Međutim, same faze nisu jednake za sve osobe. Kao što je već naglašeno, formiranje identiteta, pa i seksualnog identiteta, zavisi i od društvenog okruženja osobe. Iskustva također formiraju naš identitet, ali identitet formiramo i na bazi predrasuda koje društvo i okruženje ugrađuju u našu ličnost.

Lezbejka je jedan od najstarijih i najpozitivnijih termina za homoseksualne žene, što u lezbejskoj feminističkoj teoriji ne označava samo seksualnu orijentaciju koji se sukobljava s konvencionalnim očekivanjima od žena, nego i društveni i politički identitet izgrađen u opoziciji prema muškom šovinizmu, patrijarhatu, heteroseksizmu i falocentrizmu. Sama riječ potiče od imena grčkog ostrva Lezbos, gdje je rođena pjesnikinja Safo koja je u svojoj poeziji opisivala ljubav među ženama.

Veliki broj lezbejki jesu feministkinje, ali nisu sve. Feministkinje ne mrze muškarce već samo podržavaju stav da žene zaslužuju jednaka prava da samostalno donose odluke i da imaju jednake mogućnosti za društveni i profesionalni razvoj i napredak, kao što to muškarci vjekovima imaju.

Brojne su teorijske studije i interpretacije koje na različite načine promišljaju lezbejske identitete, raspoređujući žene u kategorije, koje ne moraju nužno biti negativne, iako su često potpuno stereotipne. Različita su i mišljenja samih lezbejki o ovakvom šablonskom svrstavanju, i kreću se od odobravanja, preko blagonaklonog ironijskog komentiranja, pa do oštrog teorijskog argumentovanog odbacivanja podjela lezbejki na vrste. Iako kruta klasifikacija svakako nije dovoljna da opiše rodne, spolne, ideološke ili seksualne raznolikosti neke osobe, jer sputava i svodi identitete, sociološki se može izdvojiti šest najpoznatijih (dakle, najstereotipnijih) klasifikacija lezbejskog identiteta: butch (buč), femme (fem), lipstick (lipstik), soft butch (soft buč), stone butch (stoun buč), stone femme (stoun fem).

Biseksualna orijentacija podrazumijeva posjedovanje, tj. prakticanje, oba tipa seksualnosti – homoseksualnosti i heteroseksualnosti, odnosno, seksualno privlačenje, duhovnu i emocionalnu povezanost sa osobama istog i suprotnog spola podjednako. Biseksualnost može biti različitog intenziteta u odnosu na spol/rod, u zavisnosti od same želje i privlačenja. Neki pravci psihoanalitičke teorije povezuju biseksualnost sa histerijom, mada tradicionalna psihoanaliza sva ljudska bića smatra biseksualnim nosiocima_teljaka dvojnosti. Ovaj pojam u nekim slučajevima objašnjava i seksualne prakse žena usmjerene na muškarce, dok su duhovno, ideološki i kulturološki, zapravo, isključivo povezane sa ženama, njegujući feministički princip solidarnosti. Osobe ove orijentacije često mogu biti izložene višestrukoj diskriminaciji, kako od strane heteroseksualno orijentiranih osoba, tako i od strane homoseksualno orijentiranih.

Heteroseksualnost je seksualna i/ili emotivna privlačnost isključivo prema osobama suprotnog spola. Pojam obuhvata emocije, potrebe, želje, interesovanja i osjećanja, kao i seksualno ponašanje individua koje za partnera imaju osobu suprotnog spola. U većini društava i kultura heteroseksualnost se priznaje kao jedina validna seksualna orijentacija.

Aseksualnost, autoseksualnost, polimorfija, panseksualnost su seksualna ponašanja koja izlaze iz okvira heteronormativnog sistema, odnosno, razlikuju se od dominantne seksualnosti. Ovi identiteti se često objašnjavaju u okviru queer teorije koja naglašava značaj samodefiniranja i političke borbe iz pozicije lične identifikacije.

To podrazumijeva odbacivanje identiteta kao prirodnog i postojanog, i odnosi se na drugačije vrste samoidentiteta koji sebe ne doživljavaju kao dio kolektivnog identiteta (nema identificiranja sa zajednicom kao kod homoseksualnih identiteta). U savremenom društvu, aseksualnost je najmanje poželjna orijentacija po postojeći društveni, konzumerski sistem. Aseksualna orijentacija bi se mogla definirati kao stanje seksualne nezainteresiranosti i nedjelovanja, iako aseksualna osoba ima potrebu za emotivnom bliskošću. *Polimorfija* obuhvata otvorene, mnogostruke veze nasuprot tradici-

Zastava kao simbol panseksualnosti

cionalnim vezama. Uslov postojanja ovih odnosa je da sve osobe koje su učesnici i učesnice ovakvih odnosa imaju saznanje o međusobnom postojanju. *Panseksualnost* se može odrediti kao privlačnost prema svim rodnim identitetima i spolovima. Panseksualne osobe mogu reći za sebe da su rodno slijepe, te sam koncept panseksualnosti namjerno odbija rodnu binarnost.

Savremene teorije objašnjenja spola, odnosno roda i prakse koje se identificiraju posljednjih godina, jasno ukazuju da seksualne identitete više ne možemo podijeliti isključivo na dvije uobičajene kategorije i da, zapravo, postoji veliki broj varijacija i podkategorija koje se nalaze između i izvan ova dva, na prvi pogled, nepomirljiva kraja – muškog i ženskog.

Da sumiramo

SPOL

(biologija)

muški -----inter(trans)spolnost ----- ženski

ROD

(društvena konstrukcija, ali i lični doživljaj sebe)

maskulini----dvostruki/niti jedan/drugi/treći --feminini

EKSPRESIVNE FORME RODA

(kako komuniciramo sa okruženjem)

muževne---androgine/transverzalne/queer ----ženstvene

SEKSUALNA ORIJENTACIJA

(uključuje želju i užitek, erotska i romantična očekivanja)
privlače ga/je žene-----biseksualnost/panseksualnost-
privlače je/ga muškarci-----aseksualnost

1.4. Coming out

Coming out (eng. *coming out of the closet* - izlazak iz ormara) predstavlja proces istraživanja sopstvene homoseksualnosti, uključujući dijeljenje i razmjenu tog iskustva sa porodicom, prijateljima, kolegama, na poslu, školi, ali i sa širom društvenom zajednicom. Sam coming out predstavlja proces koji najprije podrazumijeva otkrivanje i prihvatanje sopstvene homoseksualnosti/biseksualnosti, a tek nakon toga i saopštavanje drugim osobama. Coming out u najvećem broju slučajeva predstavlja veoma težak proces, i svaka osoba mu individualno pristupa, jer u tom periodu osobe i same sebi otkrivaju svoju seksualnu orijentaciju. Za to vrijeme, osobe se suočavaju sa saznanjem da su drugačije, postoji mogućnost da tu činjenicu prvobitno negiraju, a nakon toga nastupaju pozitivna osjećanja ponosa i samopoštovanja. Otkrivanje svog identiteta drugim ljudima nastupa kada osoba poželi da se prestane skrivati.

Logotip Međunarodnog
coming out dana

Iako je coming out cjeloživotni proces, otvaranje prema ljudima donosi olakšanje i doprinosi osjećaju samopouzdanja. Jezici naših prostora koriste termine *coming out*, *outovanje*, *autovanje*, *outirati se*, *autati se* itd. Terminološki, closet (ormar) predstavlja prikrivanje, stanje privatnosti i prikrivenosti. Predstavlja simboličku sliku sigurnosti koja označava muk neheteroseksualnih osoba koji im nameće kulturni kod.

Coming out trans* osoba je specifičan (u odnosu na coming out lezbejki, gejeva i biseksualnih osoba) jer je vezan za njihov rodni identitet, koji je vidljiv okolini, tako da transrodne osobe ne mogu birati hoće li se

autirati ili neće – njihovo autiranje je prisilno upravo zbog vidljivosti transrodnih identiteta.

Coming out je dugotrajan proces u kojem homoseksualna ili trans* osoba otkriva drugim ljudima svoju seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet i time prestaje da šuti i da se skriva.

Teorija bilježi mnogobrojne modele coming outa koji to iskustvo sažimaju u niz faza. Pored teorije Vivienne Cass iz 1979. godine o razvoju identiteta homoseksualnih osoba, poznat je i model koji je definirao Eli Coleman, a koji opisuje pet stadija seksualnog razvoja koji su usko povezani sa procesom otkrivanja:

- Predotkrivanje - proces predsvjesnog saznanja o homoseksualnom identitetu.
- Otkrivanje - period mirenja sa svojom seksualnošću.
- Istraživanje - eksperimentiranje u svom novom seksualnom identitetu.
- Prva veza - ponovno definiranje sebe kao osobe sposobne za ljubav.
- Integracija - spremnost za ozbiljno vezivanje.

Uz V. Cass i E. Colemana, treći najpoznatiji model je model Richarda Troidena, prema kojem postoje četiri faze:

- Senzitivacija - koja se javlja prije puberteta i još uvijek ne uključuje homoseksualna osjećanja i ponašanja.
- Konfuzija identiteta - javljaju se osjećanja i ponašanja koja se mogu smatrati homoseksualnim.
- Pretpostavljanje identiteta - homoseksualni identitet se tolerira i istražuje se homoseksualna subkultura kroz kontakt sa drugim homoseksualnim osobama.
- Pristajanje - prihvatanje homoseksualnosti kao načina života.

LGBT osobe različito postupaju kada je u pitanju razotkrivanje sopstvene seksualne orijentacije. Neke osobe odlučuju da to zadrže za sebe ili podijele sa jako malim brojem najbližih ljudi, a neke su out u vrlo širokoj društvenoj zajednici. U svakom slučaju, na svakoj osobi je da sama izabere kome će biti out. Coming out proces

je čvrsto povezan sa psihološkim prilagođavanjem i prihvatanjem sebe. Psihološko izučavanje procesa coming outa je veoma važno, ali ono ima svoje nedostatke jer je svaki coming out po sebi jedinstven. Tako se razlikuju i reakcije na coming out. Zbog mnogobrojnih stereotipa i nepotrebnih predrasuda u odnosu na LGBT osobe, na našim prostorima društvo je općenito neprijateljski nastrojeno prema LGBT populaciji i iz tog razloga coming out može imati veoma negativne posljedice i izazvati stroge reakcije neprihvatanja. Također, coming out i za same LGBT osobe predstavlja veliki izazov koji može proizvesti emocionalne patnje. Kada prvi put postanu svjesne svoje seksualne orijentacije, LGBT osobe mogu se osjećati usamljeno i drugačije. Također, mogu strahovati da će ih, u slučaju da se outuju, porodica, prijatelji, saradnici odbaciti. Za mnoge je najteže outirati se roditeljima iz razloga što njihovo mišljenje i prihvatanje ima veliki značaj za osobe. Također, postoji ozbiljna opasnost da će roditelji veoma negativno reagirati na takav čin ispovijesti. Faze koje prolaze roditelji nakon saznanja o homoseksualnoj/biseksualnoj orijentaciji ili transrodnosti svoje djece uključuju šok, negiranje i krivnju, a tek onda dolazi prihvatanje.

Mnogo je načina na koje homoseksualna osoba može biti outovana ili se skrivati u ormaru. Tako su, na primjer, mnogi gejevi i lezbejke outovani samo unutar homoseksualne zajednice ili u krugu bliskih prijatelja, a neki u porodici, ali ne i na radnom mjestu. Životi gejeva i lezbejki, pa samim tim i proces coming outa i za jedne i za druge, značajno se razlikuju, najvjerovatnije iz tog razloga što društvo dodjeljuje različite uloge muškarcima i ženama, te su uslijed toga muškarci i žene povezani na različite načine. Iz ovog razloga gejevi su obično mnogo više diskriminirani od lezbejki. U tradicionalnom patrijarhalnom društvu, na primjer, posve je prirodno da dvije žene dijele stan, ali kada dva muškarca žive zajedno, susjedstvo se uznemiri. Prema tome, život homoseksualnih osoba, naročito onih koji žive u tradicionalnim društvima, daleko je od jednostavnog i uniformiranog kakvim živi najveći dio heteroseksualnih parova. Način života lezbejki i gejeva zavisi u prvom redu od spola osoba koje žive zajedno, od toga jesu li se oba partnera outovala ili je samo jedan izašao iz ormara. Nadalje, zavise o socioekonomskom statusu partnerki i partnera, njihovom zanimanju,

ličnosti, stepenu liberalnosti sredine u kojoj žive i od još mnogih drugih faktora.

Prednosti koje osobe stižu coming outom uključuju: ono si što jesi, skidaš teret koji nosiš, lakše se upoznaješ sa drugim homo/bi/trans ljudima, možeš pomoći drugim homo/bi/trans ljudima, postepeno se osjećaš sve bolje i bolje u svojoj koži, svojim djelovanje i ponašanjem pomažeš u suzbijanju stereotipa i predrasuda, možeš biti uzor drugima. Međutim, prije coming outa, treba razmisliti o sljedećem: koliko su osobe kojima želiš reći homofobične, prvo trebaš misliti na svoju sigurnost, kolika je vjerovatnoća da će te osoba/e odbiti, da li će te shvatiti ozbiljno, da li misli da će te te osobe razumjeti ili će pokušati da te odgovore/odvrate od te *sklonosti*.

Strah od coming outa postaje vremenom sve veći i može značajno uticati na zdravo funkcioniranje osoba. S druge strane, činjenica je da su lezbejke, gejevi, biseksualne, transeksualne, interpolne, transrodne i queer osobe vjekovima bile žrtve homofobije, transfobije i drugih vrsta diskriminacije na osnovu rodnog identiteta, seksualne orijentacije ili queer političkog opredjeljenja. Ta diskriminacija obuhvata širok spektar životnih sfera – porodicu, školu, posao, zdravstvenu zaštitu, pristup osnovnim uslugama, ljudsko pravo na slobodu itd.

Prikaz homofobije – *Spaljivanje sodomita*

Međutim, coming out ima veliki značaj za LGBT pokret i borbu protiv diskriminacije, nasilja i homofobije. Kako na našim prostorima nema puno osoba koje su out, homofobično društvo nije dovoljno svjesno da LGBT osobe postoje i da ih susreću na svakodnevnoj osnovi. Pored toga, mali broj osoba koje jesu out stalno su izložene napadima, pritiscima i otvorenoj homofobiji. Outiranjem više ljudi stvorila bi se kritična masa koja bi mogla snažnije djelovati u borbi za ljudska prava. Osobe koje su out osvještavaju i educiraju ljude na mikronivou o tome da LGBT osobe

žive život kao i sve heteroseksualne osobe, te da ne zahtijevaju nikakva posebna prava, već samo ona koja imaju sve ostale osobe.

Homofobija označava iracionalan strah, netolerantnost, predrasude i/ili diskriminacija prema gej muškarcima i lezbejkama, i na najrazličitije načine se iskazuje u društvu, institucijama i uopće u kulturi u kojoj živimo. Manifestira se kao neupitna vjera u superiornost heteroseksualnosti, koju podstiču kulturne i institucionalne društvene prakse. Ta vjera rađa nasilje prema neheteroseksualnim osobama koje se opravdava uvjerenjem u vlastitu superiornost i njihovu inferiornost. Nasilje se ogleda u verbalnim i fizičkim napadima, oduzimanju potomstva neheteroseksualnom roditelju, diskriminaciji pri zapošljavanju, plaćanju poreza, umirovljenju, imigracionom postupku itd.

／ **Homofobija je izrazito negativan stav ili osjećanje prema homoseksualnim osobama.** ／

Ovi oblici diskriminacije su ono što spada u društveni domen, i mnoge homofobične osobe poricati će da u tome uzimaju udjela. Međutim, homofobija se lako prepoznaje na pojedinačnom nivou u svakodnevnim situacijama, recimo, kada za neku ženu mislimo da je lezbejka samo zato što nije u stanju da pronađe muškarca ili zato što želi da bude muškarac; ili kada osobu koja je lezbejka ili gej muškarac ne posmatramo kao cjelovitu ličnost, nego isključivo na osnovu njene ili njegove seksualne orijentacije.

Pojam homofobija ima raznolika značenja, ali se sva svode na mržnju prema homoseksualnosti, neprijateljstvo, pa i strah, što sve zajedno uzrokuje diskriminaciju, predrasude ili nasilje nad osobama homoseksualne orijentacije, bez obzira na spol. Pojam je usko povezan sa rasizmom, fašizmom i seksizmom, jer su u osnovi svih ovih pojava strah, mržnja, diskriminacija i nasilje prema *drugacijem*.

Internalizirana homofobija je internalizirana mržnja prema sebi, koja nastaje kao posljedica prihvatanja negativnih stereotipa koje stvara opresivna zajednica. To podrazumijeva često konfliktna osjećanja da su nestrejt osobe u srži loše i inferirone ili da su superiorne i ekskluzivno dobre; da na čitavom svijetu nema sigurnog prostora; da se može vjerovati samo pripadnicima_ama grupe i da

se pripadnicima_ama iste grupe ne smije ni po koju cijenu vjerovati; da se radi sigurnosti zauvijek treba skrivati; da radi sigurnosti svuda i uvijek treba istupati i otkrivati svoju orijentaciju itd.

Transfobija po analogiji sa bifobijom (iracionalni strah, netolerantnost, predrasude i/ili diskriminacija prema biseksualnim osobama) i homofobijom je oblik diskriminacije, zasnovan na strahu, neznanju i mržnji, usmjeren protiv transeksualnih, transrodnih osoba. Tu predrasudu mogu perpetuirati strejt ljudi, gej muškarci, lezbejke i biseksualne osobe. Internalizovana transfobija je karakteristična za trans osobe koje iskušavaju krivicu, sramotu, nedostatak samopouzdanja, negativnu sliku o sebi, pošto implicitno ili eksplicitno prihvataju društvenu stigmatizaciju.

1.5. Preporuke za dalje čitanje i korištena literatura

Za dalje čitanje o identitetima, seksualnosti i procesu socijalizacije, te coming outu preporučujemo: Hodžić, Amir et al. *Spol i rod pod povećalom*. Zagreb: Cesi, 2003. Dostupno na: http://www.cesi.hr/attach/_s/spol-i-rod-pod-povecalom.zip. Oslanjajući se na brojne savremene teoretičare_ke, od Jacquesa Lacana i Michela Foucaulta, preko Monique Wittig, Julije Kristeve i Luce Irigaray, Judith Butler iznosi svoju performativnu teoriju roda u: Butler, Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London: Routledge, 2006. Dostupno na: <http://autof.files.wordpress.com/2010/02/butler-judith-gender-trouble-feminism-and-the-subversion-of-identity-1990.pdf>. Na prostoru bivše Jugoslavije, u proteklih dvadesetak godina, dosta se pisalo o seksualnosti, tako da za dalje čitanje o pojmu seksualnosti, iz LGBT perspektive, preporučujemo sljedeću literaturu: Savić, Marija (ur). *Čitanka od A do Š o lezbejskim i gej ljudskim pravima*. Beograd: Labris, 2009; Nikolić, Tea (ur). *Kako se orijentišemo?* Beograd: Deve, 2004; Kac Ned, Džonatan. *Kako su nastali heteroseksualci?* Beograd: Časopis za kvir teoriju i kulturu, br. 1-2, 2010; Belanović, Arina (ur). *Mozaik seksualnosti: za pripadnice seksualnih i rodnih manjina*. Rijeka: Lori, 2007; Preporuke za dalje čitanje o značaju, posljedicama i svim ostalim aspektima *coming outa*: Đurković, Svetlana. *Nevidljivo Q*. Dostupno na: <http://www.queer.ba/files/NevidljivoQ>.

pdf; Gavrić, Saša et al. (ur). *Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Heinrich Boell, 2011. Kuhar, Roman. *Media Representations of Homosexuality: An Analysis of the Print Media in Slovenia, 1970- 2000*. Ljubljana: Peace Institute, 2003. Dostupno na: http://mediawatch.mirovni-institut.si/eng/media_representations_of_homosexuality.pdf; Fas, Dajan. *Unutra/Izvan: gej i lezbejska hrestomatija*. Beograd: Centar za ženske studije, 2003; *Razumjeti i podržati. prihvaćanje seksualnih i rodnih manjina u obitelji*. Rijeka: Lori, 2007; *Coming out proces i mentalno zdravlje homoseksualaca*. Beograd: Queeria, 2007.

Korištena literatura:

- An Encyclopaedia of Gay, Lesbian, Bisexual, Transgender and Queer Culture. Dostupno na: <http://www.glbtc.com/literature/gender,2.html>.
- Ashmore, R. D. *Sex, gender and the individual*. In: Pervin, L. (ed.), *Handbook of personality*. New York: Guilford Press, 1991.
- Beasley, Chris. *Gender & Sexuality: Critical Theories, Critical Thinkers*. London i New Delhi: Thousand Oaks, 2006.
- Butler, Judith. *Nevolje s rodom*. Zagreb: ŽINFO, 2000.
- Butler, Judith. *Tela koja nešto znače*. Beograd: Samizdat B92, 2001.
- Clatterbaugh, Kenneth. *Contemporary perspectives on masculinity men, women, and politics in modern society*. Boulder: Westview Press, 1990.
- Connell, R.W. *Masculinities*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2005.
- Clarke, Victoria et al. *Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Queer Psychology: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Čaušević, Jasmina et al. *Više od etikete – O ženama koje vole žene*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2013.
- Čaušević, Jasmina, Gavrić, Saša. *Pojmovnik LGBT kulture*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll, 2012.
- Čaušević, Jasmina, Huremović, Lejla. *Kratki vodič kroz profesionalno izvještavanje o LGBT temama*, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2013.
- Diamond, Milton i Sigmundson, Keith. *Management of intersexuality: Guidelines for dealing with individuals with ambiguous genitalia*. Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine, 1997.
- Fas, Dajan. *Unutra/Izvan: gej i lezbejska hrestomatija*. Beograd: Centar za ženske studije, 2003.
- Fausto-Sterling, Anne. *Sexing the Body: Gender Politics and the Construction of Sexuality*. New York: Basic Books, 2000.
- Foucault, Michel. *Sex, Power and the Politics of Identity*. New York: Semiotext(e), 1996.
- Garton, Stephen. *Histories of Sexuality: Antiquity to Sexual Revolution*. London: Equinox, 2004.

- Grosz, Elizabeth. *Preoblikovanje tijela*. Zagreb: Treća, vol. 4., br.1, 2002.
- Herek, Gregory M. *Beyond "Homophobia": Thinking About Sexual Prejudice and Stigma in the Twenty-First Century*. Sexuality Research & Social Policy, Journal of NSRC, Vol. 1, No.2, San Francisco: National Sexuality Resource Center, 2004. Dostupno na: http://psychology.ucda-vis.edu/rainbow/html/Herek_2004_SRSP.pdf
- Kimmel S, Michael. *The Gender of Desire*. New York: State University Press, 2005.
- LeVay, Simon. *Gay, Straight, and the Reason Why: The Science of Sexual Orientation*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Nagel-Docekal, Herta. *Sex/Gender: How a long-running debate could come to a conclusion*. In: *Feminism Philosophy*. Westview Press, 2004.
- O'Brien, Jodi ur. *Encyclopedia of Gender and Sexuality, Vol. 1 i 2*. London: Sage Publications, 2009.
- Poštić, Jelena et al. *Kreacija spola? Roda*. Zagreb: Ženska soba, 2007.
- Poštić, Jelena et al. *LGBTIQ vježbanka: O spolu, rodu, seksualnoj orijentaciji i seksualnosti*. Sarajevo: Udruženje Q, 2010.

2. POGLAVLJE
SLOBODANKA DEKIĆ

**HISTORIJA
LGBT AKTIVIZMA**

2.1. Uvod

U poređenju sa krajem 19. i početkom 20. vijeka, kada se stvaraju prve homofilne organizacije u Evropi koje promovišu *toleranciju prema homoseksualnosti*, savremeni LGBT pokret zaista djeluje kao uspješna priča o političkom aktivizmu, priča o tome koje su sve društvene promjene moguće u relativno kratkom vremenskom periodu. Međutim, kada bi se dublje zagledali u ono što danas nazivamo *LGBT pokretom*, vidjeli bi da na neka suštinska pitanja i izazove još uvijek nema odgovora. Na primjer, o čemu govorimo kada govorimo o *istospolnim vezama*, i da li time negiramo slovo *T* u čuvenoj skraćenici? Da li se LGBT pokret zalaže za prava seksualnih *manjina* (na osnovu čega smo sigurni da je riječ o *manjini*?) ili se zalaže za poštovanje seksualnih prava i kontrolu nad sopstvenim tijelom? Da li su zaista sva slova iz skraćenice zastupljena u LGBT aktivizmu, posebno u lokalnim/regionalnim kontekstima u kojima je transrodna zajednica gotovo nevidljiva, a biseksualna gotovo da nije nikada ni postojala na aktivističkoj sceni?

Također, važno je uvijek imati na umu da se ne može govoriti o nekom globalnom LGBT pokretu, već o različitim iskustvima, inicijativama i idejama koje su u najvećoj mjeri oblikovane pod utjecajem specifičnih historijskih, društvenih, političkih okolnosti. Neke od tih inicijativa nisu ni imale isto razumijevanje ili poznavanje pojmova koje danas podvodimo pod čuvenu LGBT skraćenicu; neke nisu ni imale za cilj jednakopravnost i jednakost LGBT populacije u društvu. Biti neheteroseksualan na kraju 19. vijeka i danas, su dvije potpuno različite situacije, između kojih nije uvijek jednostavno uspostaviti kontinuum. Historija LGBT aktivizma koja će ovdje biti predstavljena, proizilazi iz (zapadno) evropskog iskustva i shvatanja seksualnosti, te regionalne perspektive koja se razvijala pod utjecajem konflikata u bivšoj Jugoslaviji, koji – na određeni način – još uvijek traju, i sa čijim posljedicama i efektima se regionalni LGBT pokreti još uvijek nose.

Konačno, kako uopšte odrediti šta je aktivizam? Da li se pod njim podrazumijeva politički – javni – angažman, *coming out*, aktivnost u nekoj od LGBT nevladinih organizacija, ili politika

neizbjegavanja svakodnevnih borbi i konfrontacija sa sredinom u kojoj živimo? Zapravo, kao što se može vidjeti kroz historiju – sve ove moguće definicije se prepliću u jednu cjelinu, međusobno se dopunjujući. No, barem u slučaju LGBT zajednice, prvi korak na tom putu je uvijek isti: *coming out* prema samom/samoj sebi, i prihvatanje sopstvene seksualnosti.

Uobičajeno, priča o historiji *homoseksualnosti* počinje od klasičnog doba, stare Grčke i Rima, gdje je seksualni odnos između dva muškarca i dvije žene bio prepoznat kao seksualni čin, ali daleko od toga da je bio slavljen ili odobran u ovim izrazito patrijarhalnim zajednicama, a kamoli predstavljao identitet u smislu u kome ga danas tumačimo. Insistiranje na historijskom kontinuitetu homoseksualnosti predstavljalo je vid zagovaranja tolerancije i njenog prihvatanja u moderno doba.

Hrišćanstvo zauzima radikalno negativan stav prema seksualnosti generalno, dozvoljavajući isključivo seks u braku, koji za cilj ima reprodukciju, a ne zadovoljstvo. Druge religije – poput islama – nisu imale ekstremno negativan stav prema seksu (nije poznata institucija celibata, na primjer), ali nisu bile ni pretjerano tolerantne prema istospolnoj ljubavi. Evropski putopisci iz 15. i 16. vijeka, često su navodili *slobodna shvatanja* i *tolerantnost* muslimanskih zajednica prema ljubavi između dva muškarca. Međutim, to je bila vrlo slobodna interpretacija slobode u *iskazivanju divljenja* ili *ljubavi* muškaraca prema lijepim dječacima, specifična posebno za sufijske krugove. Fizički, a kamoli seksualan kontakt, bio je strogo zabranjen i kažnjiv, sa posebnim akcentom na analni seks (između dva muškarca, ali i između muškarca i žene).

Tokom 17. i 18. vijeka u Evropi se javljaju prva popularna pornografska djela, seks igračke, česta su poigravanja sa rodnim ulogama i izražajem, posebno u tzv. *molly houses* u većim evropskim gradovima (nekoj vrsti modernih gay barova). Mary Wollstonecraft piše o romantičnoj ljubavi između žena, njihovoj međusobnoj posvećenosti, a William King po prvi put koristi termin lezbejka u svom komadu *The Toast*. Istovremeno, 1610. godine se u američkoj državi Virginiji usvaja prvi zakon o sodomiji koji kažnjava odnos

između dva muškarca, što nam govori da su ove *seksualne slobode* ipak bile na društvenim marginama, daleko od javnosti za koju su seks i seksualnost još uvijek bili prijetnja javnom moralu. Pitanje *javnog morala* i njegove zaštite do svog punog izražaja dolazi u 19. vijeku, tokom viktorijanske ere. Seks postaje izvor zaraza, bolesti, neželjenih trudnoća i psihičkih smetnji, a posebno je opasnom smatrana masturbacija.

Međutim, putovanje kroz historiju LGBT aktivizma kreće upravo od 19. vijeka. Tokom 70-ih godina 20. vijeka teza o represivnosti viktorijanske ere, kada je seksualnost u pitanju, se polako odbacuje, i mnogi autori (Jeffrey Weeks, Michael Mason, Helen Lefkowitz Horowitz, Peter Gay, Michel Foucault) zastupaju tezu da je seksualnost zapravo stvorena u ovom periodu, a ne potisnuta. U ovom periodu stvaraju se ključne naučne discipline poput: psihijatrije, ginekologije, seksologije, čija su istraživanja zapravo oblikovala razumijevanje raznih oblika seksualnosti i seksualnog ponašanja. Seksologija *rađa* homoseksualnost kao kategoriju identiteta koji se dodjeljuje određenoj grupi ljudi od strane *eksperata* – psihijatara i seksologa.

Termin *homoseksualnost* skovao je Karl Heinrich Ulrichs, 1862. a označavao je one koji vole pripadnike svog spola, ili koji su zarobljeni u tijelu suprotnog spola. Za žene se upotrebljavao termin *homoseksualne žene*.

Model dva spola – muškog i ženskog – postoji tek od 18. vijeka. Do tada je vladalo mišljenje da postoji jedan spol, da su ženske genitalije iste kao i muške, samo su smještene unutar tijela.

Većina seksologa tog perioda, koji se danas smatraju pionirima LGBT pokreta u Evropi, (Károly Maria Benkert, Magnus Hirschfeld, Karl Heinrich Ulrichs su neki od njih) su homoseksualnost objašnjavali kao *poremećaj* koji ne bi trebalo kažnjavati, jer je *urođen*. Danas se ovakvi stavovi bez razmišljanja osuđuju kao homofobični, ali jesu bili ideja vodilja za aktivnosti koje se danas smatraju prvim koracima u promišljanju seksualnosti van

hetero-binarnih normi. Nikada ne treba izgubiti iz vida da je seksualnost uvijek bila političko pitanje, kontrolisano polje uz pomoć zakona, medicine i biologije. Naša tijela su i dalje na meti ovih mehanizama: od dodjeljivanja JMBG broja, DSM priručnika, procesa tranzicije transeksualnih osoba, pitanja abortusa ili vještačke oplodnje, do uzroka homo/bi/transfobije. Stoga, borba za seksualna prava će uvijek biti neizostavan dio priče o LGBT pokretu i LGBT zajednicama.

2.2. Nešto između: izmišljanje homoseksualnosti (19 – 20. vijek)

Seksologija se kao nauka stvara krajem 19. vijeka, i imala je ključnu ulogu u definisanju *homoseksualnosti* kao oblika ljudskog seksualnog ponašanja. Autori poput Karl Heinrich Ulricha definisali su je kao *osjećaj koji je u suprotnosti sa normom*, dok su se neki pozivali na postojanje *otvorene ljubavi između muškaraca* u Staroj Grčkoj, vjerujući da je homoseksualnost urođeno ljudsko ponašanje koje je pod društvenim, religijskim pritiskom moralo biti potisnuto. Ipak, kao i u mnogim drugim disciplinama tog doba, i u seksologiji je dominirao biološki determinizam koji je gotovo sve oblike ljudskog ponašanja (od lopovluka do homoseksualnosti) smatrao *urođenim devijacijama*, koje je moguće medicinski liječiti. Također je važno je napomenuti da se nije pravila jasna razlika između *seksualnog ponašanja* i *rodnih uloga*. Naime, u pokušajima da *proučavaju* homoseksualnost, seksolozi su se fokusirali na one osobe koje su svojim ponašanjem prevazilazile, odnosno negirale rodne norme: predmet interesovanja bili su prvenstveno *feminizirani muškarci* i *muškobanjaste žene*, koje je privlačio isti spol. I to je ono što ih je činilo *bolesnima* – sam čin penetracije u drugog muškarca bi ukazivao na osobu sklonu perverziji, porocima, ali ne i *nenormalnu*.

Krajem 19. vijeka u Njemačkoj se stvaraju prve homofilne organizacije, prvenstveno kao reakcija na državne politike prema homoseksualcima. Godine 1871. Njemačka usvaja zloglasni Paragraf 175 (ukinut tek 1994.) kojim se kriminalizuje seks između

muškaraca. Jedan od vodećih seksologa tog doba, Karoly Maria Benkert, je napisao vlastima otvoreno pismo u kome se založio protiv ovog zakona, jer je *homoseksualnost urođena, i o njoj mogu govoriti samo zakoni prirode, ne i zakoni društva*. Dodatno je izlistao poznate homoseksualce u ljudskoj historiji.

Njegovim naporima se pridružuje i Magnus Hirschfeld (1868 – 1935), koji osniva Naučni humanitarni komitet (Scientific Humanitarian Committee), zagovarajući ideju da je homoseksualnost zapravo *treći spol* koji kombinuje karakteristike muškosti i ženskosti. Hirschfeld 1919. godine otvara Institut za seksualne nauke (Institute for Sexual Research). Međutim, dolaskom nacista na vlast rad Instituta je prekinut, a istraživanja seksualnosti – na ovakav način – su zabranjena. Pretpostavlja se da je u koncentracijskim logorima ubijeno od 10.000 do 15.000 homoseksualaca.

Pokret je nastavio da jača nakon 2. svjetskog rata kroz osnivanje sve većeg broja *homofilnih* organizacija, posebno u Sjedinjenim Američkim Državama. Kontekst u kome su se ove organizacije razvijale bio je izrazito neprijateljski prema bilo kakvim odstupanjima od vizije *idealne američke porodice*. Homoseksualci su se našli na listi neprijatelja nacije, zajedno sa komunistima. U većini američkih država na snazi je bio Paragraf 286 koji je kažnjavao čin analnog i oralnog seksa koji se uglavnom koristio protiv gej muškaraca. Uobičajena kazna bila je hospitalizacija i prisilno *liječenje od homoseksualnosti* u psihijatrijskim ustanovama. Dodatno, 1953. predsjednik Eisenhower je potpisao dokument prema kome je činjenje *seksualne perversije* moglo biti osnova za otkaz u federalnoj službi. Ovaj akt je ostao na snazi do 1999. kada ga ukida predsjednik Bill Clinton.

Prve značajnije organizacije u SAD javljaju se početkom 50-ih, i bile su to *Matachine Society*, koju osniva Harry Hays, otac modernog gej pokreta, i *Daughters of Bilitis*. Obe organizacije su objavljivale specijalizovane magazine (*One* i *Ladder*), radile na jačanju gej i lezbejskog identiteta, okupljanju, dijeljenju iskustava, strahova i sl. No, njihove politike su se međusobno značajno razlikovale, posebno u shvatanju roda, feminizma, položaju žena itd. Tražeći politički legitimitet, i jedni i drugi su protestovali protiv

policijskog nasilja i diskriminacije u zapošljavanju, organizujući čak i javne demonstracije. Istovremeno, nastaju slične organizacije u Velikoj Britaniji (*Minorities Research Group, Kenric*), Francuskoj, Kanadi. Dok jedna struja tadašnjih aktivista i aktivistica insistira na *uklapanju* LG osoba u zajednicu, bez insistiranja na radikalnim društvenim promjenama, druga struja je utirala put revoluciji koja će se desiti tokom 60-ih i 70-ih godina 20. vijeka.

Važno je napomenuti da u tom periodu dolazi i do zanimljivih pomjeranja u shvatanju seksualnosti, koja se više ne posmatra isključivo sa biološkog aspekta, već i kulturološkog. Značajna su bila djela antropologa, poput Bronislava Malinowskog i Margaret Mead, čija su istraživanja zajednica na Papui Novoj Gvineji i Samoi prikazala potpuno drugačija shvatanja i norme kada su u pitanju seks i seksualnost u odnosu na one koje su vladale u zapadno- evropskim i američkom društvu. Alfred Kinsey, američki biolog, 1948. počinje svoje veliko istraživanje muške seksualnosti u Americi. Kinsey je tvrdio da se ljudi ne mogu dijeliti u dvije grupe: homoseksualne i heteroseksualne, insistirajući na raznovrsnosti ljudske seksualnosti. Želio je da dokaže da se svaka osoba može naći na jednom od stupnjeva skale seksualnosti, odnosno da naša seksualnost ima veoma širok dijapazon ponašanja, te se može govoriti o heteroseksualno-homoseksualnom kontinuumu, kako ga označava Aleksandar Štulhofer u svom tekstu u *Kako se orijentišemo*. Iako je istraživanje bilo prekinuto (nikada nije završeno istraživanje ženske seksualnosti) Kinseyev rad predstavlja jedan od najznačajnijih pokušaja da se seksualnost posmatra slobodno, bez stega i tabua.

2.3. Stvaranje identiteta: LGBT aktivizam 60-ih i 70-ih godina u SAD

Šezdesete godine prošlog vijeka se popularno nazivaju *revolucionarnim* godinama koje su *porodile* mnoge pokrete – od pokreta za građanska prava u Americi, anti-ratnog pokreta, feminističkog pokreta, seksualne revolucije, do pokreta za prava LGBT osoba. Historičar John D’Emilio smatra da je Drugi svjetski rat bio ključna tačka u razvoju *gej subkulture*, jer je podstaknuo migracije ljudi ka

većim, urbanim centrima, i odvojio ih od porodica i njihove kontrole. Značaj te subkulture, po njemu, pokazuje i žestina sa kojom se američka vlada nakon rata obrušila na gej i lezbejsku zajednicu. Uprkos svim zakonima i kontrolama, nije se pristajalo na poziciju *devijantnih pojedinaca* koji stoje mirno i čekaju da ih vlasti pošalju na psihijatrijsko liječenje. Taj momenat otpora je ključan za razumijevanje promjene koja se desila 60-ih godina: homoseksualnost je seksualno ponašanje, biti gej ili lezbejka je politički identitet, koji svoj izražaj pronalazi u gej i lezbejskom pokretu.

Već 1969. godine u Americi se dešava *Stonewall* revolucija, odnosno prva Povorka ponosa. Uobičajeno nasilna policijska racija u jednom od njujorških gej barova, *Stonewall*, izazvala je burnu reakciju gostiju – *drag queens*, gej muškaraca, lezbejki. Nekoliko dana nakon sukoba sa policijom, organizovana je prva Povorka ponosa (Pride Parade) na ulicama New Yorka. Od tada, Parada ponosa postaje jedan od najvažnijih izraza političkog deklarisanja i vidljivosti u javnom prostoru za LGBTIQ zajednicu. Amerika i zemlje zapadne Evrope preplavljene su coming outom gejeva i lezbejki, stvaraju se organizacije, izdavačke kuće, crkve, ljudi se umrežavaju u *zajednicu*. Prva veća organizacija koja izranja iz ovih promjena je Gay Liberation Front, koja se u svojim ranim fazama razvoja zalaže za brobu represije svih manjina, u velikoj mjeri oslanjajući se na marksizam. Međutim, GLF je prvenstveno bila organizacija gej (bijelih) muškaraca, bez puno sluha za probleme na kojima je insistirao feministički, lezbejski pokret: većina njih nije bila voljna da preispita svoju poziciju moći i privilegije koje uživaju u društvu. Ova razmimoilaženja su navela lezbejke da svoju politiku kanališu kroz sopstveni pokret.

Lezbejski pokret je od samih početaka bio vezan za feministički pokret (Women's Liberation Movement), koji je imao velikog utjecaja na politiku gej i lezbejskog pokreta prvenstveno u teorijskom shvatanju roda, rodnih uloga, seksizma, seksualne opresije i patrijarhata. Posebno je bila važna ideja *privatno je političko*, koja je zapravo pomogla da se pitanje seksualnosti izvuče iz okvira spavaće sobe (u kojima, zapravo, nikada nije ni bila) i prebaci u javnu, političku sferu. Neke od prvih lezbejskih organizacija su

utrle put lezbejskom feminizmu i lezbejskom separatizmu, neke od njih su zahtijevale revoluciju, neke samo zagovarale društvene promjene. Insistiralo se na lezbejskoj nezavisnosti od muškaraca i kontroli nad sopstvenim tijelom i seksualnošću. Osnivaju se organizacije poput Feminists, New York Radical Feminists, New York Radical Women, Cell 16.

Međutim, lezbejska zajednica se prilično rano suočila sa nerazumijevanjem ne samo od strane gej muškaraca, već i mainstream feministkinja koje nisu bile oduševljene idejom da će im se u javnosti prišiti etiketa lezbejki, kada su već morale da se nose sa toliko drugih stvari. Nacionalna organizacija žena (National Organization of Women) je 1968. organizovala prvi kongres na kome su neke od liderki pokreta javno izrazile svoje diskriminatorne stavove spram lezbejki i ogradile se od lezbejskog pokreta. Već na narednom kongresu, grupa radikalnih lezbejki je upala na jednu od sesija, noseći majice sa natpisom Lavender Menace (ime neformalne grupe radikalnih lezbejki), i dijelila svoje publikacije – uspjele su da promjene agendu kongresa, izraze javno svoje stavove i adresiraju teme bitne za lezbejke.

Godine 1970. članice neformalne lezbejske grupe Lavender Menace upadaju na kongres Nacionalne organizacije žena i ubacuju teme bitne za lezbejke na agendu kongresa.

Majice sa natpisom Lavender Menace

I pored svih previranja i nesuglasica, dešavanja tokom 60-ih su u velikoj mjeri oblikovala ono što danas nazivamo LGBT aktivizmom. Od Parada ponosa, preko politike identiteta, insistiranja na coming outu kao ključnom političkom činu za LGBT osobe. Već 1977. Harvey Milk postaje prva gej osoba koja je izabrana na javnu funkciju u gradskim vlastima u San Francisku.

Američka psihijatrijska asocijacija 1973. je skinula homoseksualnost sa liste mentalnih bolesti, a 1990. je to učinila i Svjetska zdravstvena organizacija.

2.4. Slovo T: transrodni aktivizam

Transrodne osobe su u LGBT pokretu dugo vremena imale sličnu poziciju kao i lezbejke u odnosu na feministički i gej pokret: *neugodna* etiketa i podsjećanje da pokušaji *uklapanja* u *normalne muškarce* i *žene*, nisu baš tako jednostavni. Zapravo, mnoge trans osobe sa pravom podsjećaju da su Stonewall revoluciju na svojim plećima iznijele upravo trans žene i muškarci. I onda su bili zaboravljeni.

Transrodnost je termin koji se odnosi na negiranje, odnosno prevazilaženje društvenih normi vezanih za spolni i rodni identitet.

Već je spomenuto da se kroz historiju transrodnost često miješala sa seksualnom orijentacijom, odnosno da se pretpostavljalo da *feminizirani muškarci* i *muškobanjaste žene* nužno moraju biti

i homoseksualne, što nije uvijek slučaj. Također, važno je naglasiti da nisu sve transrodne osobe i transeksualne, odnosno da prevazilaženje rodnih/spolnih normi ne podrazumijeva uvijek operaciju ili hiruški zahvat bilo kakve vrste.

Položaj transrodnih osoba prvi put privlači veće interesovanje javnosti nakon 1952, nakon operacije Christine Jrogensen, MtF osobe. Također, Louise Lawrence, MtF aktivistica iz San Franciska je tokom 40-ih i 50-ih godina aktivno radila na umrežavanju trans osoba u Evropi i Americi. Njena bliska saradnica, Virginia Prince je u 60-im godinama osnovala prvu grupu podrške za trans osobe, koja se bavila zagovaranjem i izdavaštvom – objavljivala se *Transtestia: The Journal of the American Society for Equality in Dress*. Prince je, između ostalog, vjerovala da je binarni sistem štetan za sve osobe, te da ih onemogućava da ostvare *svoje pune potencijale* – *cross-dressing* je jedna od mogućih formi za ostvarivanje tog potencijala.

Virginia Prince

U San Francisku se 1966. javljaju radikalnije inicijative za prava trans osoba, koje su se prije svega fokusirale na zaštitu onih koje su bile seksualne radnice i koje su stalno bile izložene nasilju (policije posebno). Tada je uspostavljena saradnja i sa Harry Benjaminom, koji je bio vodeći medicinski ekspert za pitanje transeksualnosti. Između ostalog, formirana je mreža klinika koja je trans osobama pružala medicinske usluge, ali i psiho-socijalnu podršku. Jedan dio trans aktivista_ica se vezao za gej i lezbejski pokret – Sylvia Rivera i Marsha P. Johnson osnivaju STAR – Street Transvestite Action Revolutionaries, 1970. godine u Njujorku. Osim STAR-a, u tom periodu nastaju i *Queens Liberation Front*, *Transsexuals Anonymous*, *Labyrinth Foundation Counseling Service*, prva organizacija koja je specifično pružala usluge FtM osobama. Već sredinom

70-ih ova borba je počela da daje rezultate – u mnogim državama Amerike postalo je lakše promijeniti dokumente u skladu sa novim identitetom, a grad Mineapolis je 1975. uključio trans osobe u zakone koji štite građanska prava. Međutim, u ovom periodu trans pokret nailazi i na veći otpor od strane gej i lezbejskih organizacija, koje ga sve više predstavljaju kao prijetnju, a ne oslonac u borbi – posebno je u tom smislu prednjačila feministička spisateljica Janice G. Raymond, sa svojim tekstom *Transsexual Empire*. Godine 1980. Američka psihijatrijska asocijacija klasificira transrodnost kao psihopatološki poremećaj rodnog identiteta (gender identity disorder).

Sylvia Rivera

Epidemija AIDS-a tokom 80-ih je posebno učinila ranjivom trans žene koje su bile seksualne radnice. Sve je to potaklo trans zajednicu da se bolje organizuje između sebe, a u tom smislu je značajan rad Lou Sullivan, koja je osnovala FTM International, vodeću zagovaračku grupu za FtM osobe u SAD. Tokom 90-ih godina, nakon brutalnog ubistva Brandona Teene, trans muškarca (1993.) kreiran je web portal – *Remembering Our Dead* – koji odaje počast trans osobama koje su bile žrtve zločina iz mržnje. Knjiga *Transgender Liberation: A Movement Whose Time Has Come*, autorice Leslie Feinberg, predstavlja jedno od ključnih manifesta modernog trans pokreta. Danas, Gender PAC je jedna od vodećih trans organizacija u svijetu, koja se zalaže za promociju rodne različitosti. Organizaciju osniva Riki Wilchins, čija djela pružaju odličan uvid u trans pokret.¹

Brandon Teena je trans muškarac koji je brutalno ubijen 1993. godine u Nebraski. Njegova smrt i životna priča uvijekovječeni su u filmu *Dječaci ne plaču* (Boys Don't Cry).

---

¹ Dostupno na linku <http://www.annelawrence.com/wilchins.html>

2.5. GoGayexYu: LGBT pokret u zemljama bivše Jugoslavije²

Barem kada je riječ o Sloveniji, LGBT pokret nije puno zaostajao za zemljama zapadne Evrope i Amerike, iako se razvijao u znatno drugačijim okolnostima. Već 1984. godine, uveliko nakon dekriminalizacije homoseksualnosti u zakonima tadašnje Republike Slovenije (1977.) organizovan je prvi festival gej kulture Magnus³ koji je tokom 6 dana predstavio gej štampu, filmove i organizovao niz predavanja. Ubrzo se osnivaju prve organizacije - Magnus i Lezbejska Lilit - koje rade na izmještanju pitanja homoseksualnosti iz psihijatrijskog konteksta u kulturni i politički kontekst osamdesetih. Međutim, 1987. festival je zakazan za 25. maj (rođendan druga Tita), što je u jugoslovenskoj javnosti doživljeno kao provokacija, i poslužilo je za zaoštavanje tenzija između Ljubljane i Beograda. Festival je zabranjen iz *zdravstvenih razloga* (okupljanje homoseksualaca potencijalno širi AIDS, bila je racionalizacija zabrane). Početkom 90-ih, Magnus i LL osnivaju Roza klub, koji djeluje kao zagovaračka organizacija. Godine 1990. šalje se pismo u Zagreb i Beograd, sa idejom da se slične inicijative pokrenu i u ovim gradovima. Godinu dana kasnije, u Beogradu se osniva prva gej i lezbejska organizacija, Arkadija.

Arkadija se zapravo formalno registrovala tek 1994. kada je homoseksualnost u Srbiji dekriminalizovana. Nije bilo nikakvih izvora finansiranja, niti prostorija za rad, a podrške od drugih organizacija gotovo da nije ni bilo. Organizacija je pokušala da radi sa medijima, i to se završilo izdavanjem dva biltena, jer outiranih aktivista_ica nije ni bilo. Ratno okruženje je LGBT aktiviste_ice potaklo da se aktivno uključe u antiratne inicijative, mirovne i

---

2 Podaci prikupljeni na osnovu literature navedene na kraju teksta

3 MAGNUS je prerastao u Ljubljana gej i lezbejski filmski festival koji je najstariji LGBT filmski festival u Evropi. Za više informacija vidjeti na: http://www.culture.si/en/Ljubljana_Gay_and_Lesbian_Film_Festival

feminističke grupe. Međutim, to je povuklo niz novih problema i pitanja, kako unutar same zajednice (nisu svi_e bili_e naklonjeni_e borbi protiv nacionalizma) tako i u odnosu na druge grupe (1994. Arkadija je bila primorana da napusti prostorije Centra za ženske studije, pod pritiskom Projekta za pomoć izbjeglicama, sa kojim se dijelila kancelarija). Pokušaj obilježavanja Međunarodnog dana ponosa 1992. bio je nasilno spriječen od strane grupe *studentata teologije*, i od tada se i nije javno održavao. Labris, prva lezbejska organizacija, nastaje iz Arkadije 1995. godine.

U Zagrebu se početak aktivističkog djelovanja vezuje za radio emisiju Tonija Maroševića, *Frigidna utičnica* i prvu lezbejsku grupu - Lila inicijativu - koja nije dugo trajala, jer je nakon prvih višestranačkih izbora izgubila prostor u kome je radila. Kao i u Srbiji, i u Hrvatskoj se aktivisti_cce LGBT grupa uključuju u feminističke, mirovne inicijative, kao i u Antiratnu kampanju Hrvatske. Andreja Špehar i Amir Hanušić 1992. osnivaju grupu LIGMA – izdaje se LGB časopis Speak Out, a pred parlamentarne izbore 1995. organizovan je veliki javni skup pod nazivom *Za koga će glasati hrvatski homoseksualci?* Skup nije privukao veću pažnju političkih stranaka, a grupa se gasi 1997. godine. Iste godine, osniva se KONTRA, grupa koja je od 2002. godine registrovana kao lezbejska organizacija.

Naš Howard Stern – obogatio je sve oko sebe i umro u siromastvu

Početak 2000-ih obilježen je stvaranjem novih organizacija, ali i većom vidljivošću LGBT pokreta, prvenstveno zbog Parada ponosa, koje od 2001. do danas predstavljaju centralni aktivistički događaj u zemljama bivše Jugoslavije. U Srbiji se osniva Gayten LGBT koji uključuje i trans pitanje, a danas u okviru ove organizacije djeluje Transerbia kao grupa samopomoći za trans osobe; Queeria LGBT koja je radila u okviru Socijademokratske omladine; LAMBDA u Nišu, NLO u Novom Sadu i DUGA u Šapcu, svojim radom stvaraju prostor za LGBT

osobe i u ovim gradovima. Gej-strejt alijansa se osniva 2005. godine. Rade se i prve javne kampanje, organizuje se međunarodna konferencija *Živi i pusti druge da žive*, izložba *Lesbian Connection* u SKC-u... međutim, većina ovih inicijativa nije imala pretjerano veliki odjek u javnosti, a ni među samom LGBT zajednicom.

Istovremeno, nasilje nad LGBT osobama ne jenjava. Jedan od ključnih momenata za LGBT aktivizam u Srbiji bila je prva Parada ponosa, pod nazivom *Ima mesta za sve nas* koju su 2001. organizovali Labris i Gayten LGBT. Parada se nikada zapravo nije ni desila, jer su predstavnici SPC, navijačkih grupa i desničarskih organizacija nasilno spriječili bilo kakvo okupljanje učesnika_ca Parade.

／ **Godine 2004. ubijen je Vjeran Miladinović Merlinka,** ／
prva javno prepoznata trans osoba.

Također, u junu 2001. u Ljubljani je aktivisti Mozetiču i njegovom kolegi zabranjen ulaz u jedan od popularnih kafića, pod izgovorom da *to nije mjesto za takvu vrstu ljudi*. Oko 40 lezbejki i gejjeva se okupilo u kafiću dan kasnije, zauzevši sva slobodna mjesta, ispijajući po decilitar mineralne vode nekoliko sati. Ova reakcija privukla je pažnju javnosti – a i nasilje u Beogradu povodom prve Parade – potaklo je slovenačku LGBT zajednicu da organizuje prvu Paradu ponosa u Ljubljani. Nije bilo incidenata, a prisustvovalo je oko 300 ljudi.

U Hrvatskoj se 2000. godine osniva lezbejska grupa LORI u Rijeci. Osniva se i udruga Iskorak, a kako su mnogi aktivisti_ce iz Hrvatske prisustvovali Paradi u Beogradu, nasilje koje se desilo potaknulo ih je da organizuju prvu Paradu ponosa u Zagrebu – 2002. godine. Povorka je prošla centrom Zagreba: uhapšeno je 27 nasilnika, na povorku su bacane pepeljare, kamenje, dovikivane su uvrijede i prijetnje, a u jednom trenutku je bačen i suzavac. Fizički napadi na sudionike Parade su organizovani nakon događaja, i u narednim danima – desetine učesnika_ca je bilo povrijeđeno. Iste godine, LORI pokreće prvu javnu kampanju *Ljubav je ljubav*. Naredne godine, hrvatski Sabor je izglasao zakone u kojima se

seksualna orijentacija navodi kao zabranjeni osnov diskriminacije, kao i *Zakon o istospolnim zajednicama* koji, iako nije pružao mnogo, predstavlja prvo zakonsko priznanje istospolnih zajednica.

Javna kampanja *Ljubav je ljubav*

2.6. Tradicija visokog rizika: LGBT aktivizam u regiji od 2005. do danas

LGBT pokret u regiji se u proteklih 10-ak godina fokusirao na dva polja: povećanje vidljivosti LGBT zajednice, uglavnom kroz organizovanje Parada ponosa i festivala; zagovaranje za prava LGBT osoba, uglavnom kroz lobiranje za poboljšanje zakonske zaštite prava LGBT osoba. U Sloveniji je 2005. usvojen Zakon o registraciji istospolnog civilnog partnerstva koji se dotakao pitanja zdravstvenog osiguranja i nasljedstva. Godine 2011. je promjenjen, i civilno partnerstvo je izjednačeno sa brakom, ali bez prava na usvajanje djece, osim u slučajevima kada postoji biološko dijete jednog od partnera. Katolička crkva i konzervativne partije su 2012. uspjele da organizuju referendum, i novi zakon je odbačen. Uprkos tome, Parada ponosa je već uobičajen godišnji događaj na ulicama Ljubljane.

U Srbiji se dosta radi na saradnji sa institucijama, posebno kada su u pitanju slučajevi nasilja nad LGBT osobama – Labris i Gejstrejt alijansa prate ove slučajeve, i izdaju godišnje izvještaje o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji. Pod pritiskom Labrisa, Srpska lekarska komora je 2008. potvrdila svoje slaganje sa Svjetskom zdravstvenom organizacijom da homoseksualnost nije bolest. Kada je riječ o paradama, za Srbiju su karakteristične zabrane ovih javnih

okupljanja od strane vlasti, pod izgovorom da je riječ o *događaju visokog rizika*. Nakon neuspješnih pokušaja 2004, 2009, 2011. i 2012. godine (posljednja tri su bila zabranjena odlukom vlasti), 2010. godine se organizovao skup u parku Manjež, pod nazivom *Možemo zajedno*. Prisustvuje 500 ljudi, a do sukoba između policije i huligana dolazi u centru grada. Povrijeđeno je 132 policajca, 25 građana, uhapšeno oko 250 osoba. Pored toga, održana je i prva Nedjelja ponosa, koja je uspjela da održi kontinuitet – riječ je o izložbama, projekcijama filmova, diskusijama. Godine 2013. Parada ponosa je opet bila zabranjena, ali su se učesnici_e spontano okupili ispred zgrade Skupštine i održali protestnu šetnju u ponoć. Nije bilo incidenata. Parada i Nedjelja ponosa su održani 2014. pod nazivom *Ponos za sve*, također bez incidenata. Značajno je spomenuti i to da je 2010. i 2011. godine po prvi put pokrenut krivični postupak zbog organizacije nasilja nad LGBT osobama. Zbog organizacije nasilja na Paradi ponosa 2010, vođe organizacija Obraz i SNP Naši 1389 dobijaju minimalne kazne. Zbog diskriminacije protiv organizatorica Parade 2009. godine, Miša Vacić, vođa pokreta 1389, osuđen je uslovno na godinu dana zatvora, dok je Mladen Obradović iz Obraza dobio 10 mjeseci zatvora.

Fimski festival Merlinka, nazvan po Vjeranu Miladinoviću Merlinki, trans* ženi koja je ubijena 2003. godine. Festival je prvi put organizovan 2009. *sa idejom da promoviše filmske naslove koji se bave gej, lezbejskom i transeksualnom tematikom, a koji retko kad dođu do domaće filmske publike*. Organizovan je od strane Gej i lezbejskog info centra (GLIC) i Doma omladine Beograd (gdje se festival obično održava). Festival se takođe organizuje i u Sarajevu, uz podršku Sarajevskog otvorenog centra. Godine 2014. GLIC je, u saradnji sa Domom omladine Beograda, Prvim prigradskim pozorištem Lazarevac i OF Beograd *Puls teatar* producirao pozorišnu predstavu *Merlinkina ispovest*, koja je premijerno prikazana u januaru iste godine. Drama je rađena prema autobiografiji same Melrinke, *Terezin sin*. Do sada, predstava je izvođena širom Srbije, i privukla je veliku pažnju publike, dokazujući (još jednom) da mainstreaming queer tematika kroz umjetnost može imati veoma pozitivne efekte na širu javnost.

Položaj LGBT populacije u Hrvatskoj je znatno poboljšán u proteklih 9 godina, dijelom zbog aktivnog djelovanja LGBT organizacija, dijelom zbog toga što su hrvatske vlasti ozbiljno shvatile proces ulaska u Evropsku uniju, makar kada je riječ o ovom pitanju. Povorka ponosa se kontinuirano održava u Zagrebu od 2002. godine, sada već bez većih incidenata i problema. Od 2011. Parada se organizuje i u Splitu, a ove godine je po prvi put organizovana u Osijeku. Također, 2014. hrvatski Sabor je usvojio Zakon o životnom partnerstvu koji je izjednačio prava braka i istospolnih zajednica, osim pitanja usvajanja (moguće je u slučajevima da jedan od partnera ima biološko dijete). Također, 2012. godine prestaje sa radom Queer Zagreb festival – u svojoj klasičnoj festivalskoj formi – koji je od 2002. radio na uvođenju queer tema u mainstream kulturnu scenu Hrvatske, i u tome je uspio. Od 2013. ovaj festival djeluju pod nazivom *Queer Zagreb Sezona* i ima programe tokom čitave godine.

LGBT aktivizam u Crnoj Gori je najvidljivije izašao na ulice prošle godine, kada su održane čak dvije Parade ponosa – u Podgorici i Budvi. Obje su naišle na veliko negodovanje javnosti i nasilne pokušaje u oba grada da se Parada spriječi. Zanimljivo je da Crna Gora ima čitavu *Strategiju za unapređenje života LGBT osoba*, koju je crnogorska vlada usvojila 2013. i koja obuhvata period do 2018. Koliko i da li će strategija uspjeti da se implementira, ostaje da se vidi. U Crnoj Gori aktivno je nekoliko LGBT organizacija: Queer Montenegro osnovana je 2012. godine, sa fokusom na *svakodnevne* potrebe i probleme LGBT osoba; LGBT Forum Progres koji također radi na poboljšanju položaja LGBT zajednice kroz izgradnju zajednice, javno zastupanje, političku participaciju i sl. U okviru Queer Montenegra također djeluje i trans grupa samopodrške. Važno je spomenuti i organizaciju Juventas, osnovanu 1996. kao omladinska organizacija, koja je puno radila na LGBT pravima i stvorila prostor za kreiranje Queer Montenegra.

Kada je riječ o drugim državama, nekadašnjim jugoslovenskim republikama i pokrajinama – Bosni i Hercegovini, Kosovu, Makedoniji, LGBT pokret je suočen sa jednakim izlivima nasilja i nevoljkošću vlasti da obezbijede sigurnost zajednici. Uprkos

zakonima koji – makar nominalno – garantuju prava LGBT osobama, u ovim zemljama je mnogo manji broj outovanih aktivista_ica, te je samim tim i vidljivost LGBT organizacija i njihovog rada manja. Ni u jednoj od spomenutih zemalja se nije održala Parada ponosa, a svaki pokušaj izlaska u javnost nailazi na izliv mržnje i netrpeljivosti od strane većeg dijela javnosti, ali i političkog establišmenta.

Kosovo je dobilo organizaciju 2005. godine kada je osnovan QESH (Centar za socijalnu emancipaciju) ali je formalno registrovan 2008. Organizacija je uglavnom bila okrenuta radu sa zajednicom kroz organizovanje žurki, a zagovarački rad je bio usmjeren na donošenje zakonskog okvira koji bi štitiio pripadnike_ice zajednice. Tako je Ustav Kosova, usvojen 2008, uključio i član 24. *Jednakost pred zakonom* koji zabranjuje diskriminaciju na bilo kojem osnovu. Međutim, LGBT aktivistička scena se povlači nakon napada koji je bio organizovan prvo na organizaciju Libertas, a zatim i na goste promocije magazina Kosovo 2.0, 2012. godine. *Bio je to 'vikend napada', kako ga zovemo ... Prvo je napadnut Libertas, a večer nakon je grupa mladića upala na promociju magazina u izdanju Kosovo 2.0, pod nazivom 'Sex'. Između ostalih, bilo je dosta sadržaja koji se odnosio i na LGBT teme. Također, zamišljeno je bilo da tokom promocije Igbale Rugova (dugogodišnja LGBT i mirovna aktivistica na Kosovu, prim.aut.) i Lepa Mladenović čitaju pisma koja su slala jedna drugoj tokom godina. Sve se to, naravno, interpretiralo u javnosti kao događaj tokom koga dve lezbejke čitaju ljubavna pisma, koji promoviše bolest, itd. ... Nekoliko njih je upalo, rasturilo scenu, nekoliko pristunih je bilo fizički povrijeđeno. EULEX je vodio taj slučaj, odnosno izabrali su da ga vode, rekla je Rejmonda Siljbije, LGBT aktivistica koja je 2014. pokrenula novu organizaciju, Centar za jednakost i slobodu (CEL). Trojica napadača su osuđeni na zatvorsku kaznu, ukupna kazna za svu trojicu iznosi godinu dana, a može se i produžiti na dvije godine ukoliko dođe do ponovnog učinjenja krivičnog djela. Pored CEL-a, na Kosovu djeluje i QESH, osnovan 2005. godine koji aktivno radi na podizanju javne svijesti, zagovaranju i lobiranju i pružanju podrške LGBT zajednici na Kosovu.*

Homoseksualnost je dekriminalizovana u *Krivičnom zakonu SR Bosne i Hercegovine* 1991. godine, dok je iz *Krivičnog zakona Federacije BiH* izbačena 1996. godine, a iz *Krivičnog zakona Republike Srpske* to bilo 1998. godine. Seksualna orijentacija je zabranjeni osnov diskriminacije u mnogim zakonima. Ipak, gotovo svaki značajniji izlazak u javnost LGBT zajednice bio je praćen nasiljem za koje – do sada – niko nije odgovarao. U Sarajevu je 2001. kreiran nacrt *Deklaracije bosanskohercegovačke gej-lezbejske asocijacije*, koji ostaje kao neka vrsta manifesta pokreta. Naredne godine pokrenuta je inicijativa Bosna 14. septembar, čiji su neki od članova_ica već 2004. pokrenuli *Udruženje Q za promicanje i zaštitu ljudskih prava LGBTIQ osoba*. Rad Udruženja Q bio je potpuno javan, što je u velikoj mjeri olakšalo postizanje medijske vidljivosti LGBT tema. Istovremeno, radilo se i sa samom LGBT zajednicom, kroz treninge, radionice, organizovanje žurki, a web stranica www.queer.ba imala je forum koji je bio značajan virtualan prostor za umrežavanje LGBT osoba. Godine 2005. nekoliko članova Udruženja Q se izdvaja, i osniva organizaciju LOGOS, koja je prvenstveno usmjerena na pitanja religije i queer identiteta, međutim nakon napada u nekim od štampanih medija, udruženje se raspalo ostavivši za sobom nekoliko publikacija, među kojima je i *Osnovna studija o vjerskom razvoju u Bosni i Hercegovini: Izazov vanpatrijarhalnih zajednica i pristupa*.

Godine 2008. Udruženje Q organizuje Queer Sarajevo Festival, koji je trebalo da predstavlja prvi značajniji javni događaj sa queer tematikom. Međutim, činjenica da se festival održavao u vrijeme ramazana, poslužio je kao odlično opravdanje za mnoge desničarske i nacionalističke partije, organizacije, javne ličnosti, da pokrenu ideologiju nasilja, koje se i realizovalo na noć otvaranja festivala, 24. 09. 2008. Osam osoba je povrijeđeno, festival nije mogao biti nastavljen kako je zamišljeno, a niko još uvijek nije krivično odgovarao za napade. Nakon 2009. Udruženje Q je obustavilo aktivnosti, ali to nije značilo da je obustavljen i sam LGBT pokret.

U Banjaluci 2009. se formira udruženje Equilibrium, međutim ne uspijeva da zaživi, i gasi se nakon godinu dana. U Sarajevu se 2011. osniva udruženje OKVIR, koje do danas aktivno radi sa

LGBT zajednicom, sa fokusom na umjetnost i kulturu, te razne vidove podrške LGBT osobama. Sarajevski otvoreni centar je osnovan 2007. godine, i jedan od programa organizacije vezan je za pitanje LGBT prava. SOC je do sada uglavnom radio na aktivnostima lobiranja i zagovaranja, kao i sa institucijama (policija, tužilaštvo, obrazovne institucije), te publikacijama koje se tiču LGBT tema.

Od mlađih inicijativa u BiH važno je spomenuti udruženje B.U.K.A. iz Banjaluke, koje se registrovalo 2014., inicijative LIBERTA MO u Mostaru i TANKA iz Tuzle. Također, postoje neformalne inicijative, poput Q-Sporta koji se uglavnom bavi organizacijom sportskih dešavanja za LGBT zajednicu, kao i Šareno kino koje djeluje u virtuelnom prostoru, a koje radi projekciju LGBT filmova online.

Nažalost, ni nasilje spram LGBT zajednice nije obustavljeno. Jedan od većih u posljednje vrijeme desio se u februaru 2014. godine, kada je grupa od 10-ak maskiranih osoba upala u prostorije Kina Kriteron u kome se – u okviru festivala Merlinka, u organizaciji SOC-a – održavala tribina na temu transrodnih prava. Dvoje ljudi je povrijeđeno, kino sala u kojoj se debata trebala održati je demolirana. Slučaj je prijavljen nadležnim organima, ali još uvijek niko nije odgovarao.

Makedonija je na silaznoj putanji kada su u pitanju LGBT prava. Ozbiljan problem je nedostatak legislativne – seksualna orijentacija nije prepoznata u antidiskriminacijskim zakonima kao zabranjeni osnov diskriminacije, niti se spominje u zakonima koji se odnose na zločine iz mržnje.

Nekoliko organizacija iz Makedonije je bilo aktivno po pitanju LGBT prava, kako na državnom, tako i na regionalnom nivou – MASSO, EGAL, Centar za građanska i ljudska prava. Nešto mlađa je organizacija LGBT Macedonia, koja je 2013. izvela nekoliko uličnih akcija povodom IDAHO-a. Nacionalna mreža za borbu protiv homofobije i transfobije je 2014. organizovala i veliku javnu kampanju protiv homofobije i transfobije u koju su uključene javne ličnosti u Makedoniji. Organizacija Subverzivan front osnovana je

sa ciljem da kritički pristupa pitanjima roda i seksualnosti, a djeluje u Skoplju.

Godine 2013. trebalo je da se desi prva Nedjelja ponosa u Skopju, tokom koje je planirana projekcija LGBT filmova i diskusija. Oko 30 osoba napalo je posjetitelje_ke i organizatore_ice, gađajući ih flašama i drugim objektima. Događaj se organizovao u prostorijama Centra za podršku LGBTI osobama u Skoplju, koji je osnovan 2012. godine od strane Helsinškog komiteta za ljudska prava u R. Makedoniji. Centar inače pruža besplatnu pravnu pomoć, psihološku podršku, organizira razne debate i treninge.

Najnovije vijesti iz Makedonije daleko su od ohrabrujućih za LGBT zajednicu. Naime, Vlada Republike Makedonije je predložila promjene u Ustavu koje bi uključile i Amandman 33 koji definira brak *i sve druge vrste životnog partnerstva* isključivo kao zajednicu muškarca i žene. U oktobru 2014. desio se još jedan organizovan napad na kafić u starom djelu Skoplja, u kome se proslavljala godišnjica osnivanja LGBTI Centra – kafić je demoliran, a dvije osobe su povrijeđene.

Makedonija – Kampanja podrške LGBT zajednici

2.7. Zaključak?

Komercijalizacija LGBT tema i samog pokreta je vidljiva gotovo na svakom koraku; nedostatak razumijevanja za neke drugačije pristupe koji nisu *copy-paste* zapadnoevropskih i američkih ideja o tome kako bi LGBT aktivizam trebalo da izgleda i u kom pravcu bi trebalo da se razvija; nedostatak saradnje i razumijevanja između svih slova u skraćenici - su samo neki od izazova sa kojima je LGBT pokret danas suočava.

Kada je riječ o regiji, dosta je problema sa kojima je pokret suočen, a koji imaju veze sa generalnom tendencijom NGO-izacije same ideje političkog aktivizma, koji se manje više upravlja prema donatorskim agendama. LGBT zajednica (pitanje je kako uopšte razumjeti taj pojam) je prilično udaljena od organizacija i njihovih aktivnosti; strah od javnog istupa je (razumljivo) još uvijek veliki. Trans i biseksualne osobe su na početku samoorganizovanja, a nivo trans/bi fobije unutar same zajednice je problem koji se ne može zanemariti. Šta je cilj LGBT organizacija u regiji – jačanje vidljivosti (iako se većina LGBT osoba još uvijek ne osjeća komforno sa ovom idejom), poboljšanje zakona (iako su – osim u Makedoniji – zakoni zadovoljavajući, nedostaje njihova primjena u praksi)? Vrijedi se zapitati i da li uopšte možemo da govorimo o *pokretu u regiji*, imajući u vidu razlike koje su sve vidljivije od 2005. naovamo između zemalja bivše Jugoslavije. Mnogo je još pitanja, koja bi vjerovatno dovela do toga da se pitamo – čemu sve ovo?

Krenimo redom. Uprkos novim najavama za izmjenu Ustava u Makedoniji, i nasilju koje je prekinulo Nedjelju ponosa u Skoplju 2013, ove godine (2014.), nekoliko organizacija se ponovo okupilo i organizovalo Nedjelju ponosa, koja je trajala nekoliko dana. Nakon nasilja 2008. i 2014. LGBT zajednica u BiH se u septembru iste godine okupila u Mostaru, gdje je pred punim Abraševićem bio otvoren Queer Festival – diskusije, filmske projekcije, koncerte posjetilo je preko stotinu LGBT osoba i njihovih prijatelja_ica. Uprkos svim zabranama i atmosferi straha u kojoj žive od 2001. godine, LGBT aktivisti_ice u Srbiji su ove godine prošetalu glavnim ulicama Beograda – Parada se, ipak, desila. Da i ne spominjemo sve

one male, svakodnevne borbe i pobjede koje svako od nas nosi u sebi. Kao što je nemoguće obuhvatiti u jednom tekstu sve ideje, inicijative, organizacije koje su doprinijele razvoju onoga što danas zovemo LGBT pokretom, tako je nemoguće i završiti tu priču. Uprkos svim pritiscima, osudama, nasilju sa kojim su LGBT zajednice širom svijeta suočene gotovo svakodnevno, potvrđuje se, iznova i iznova: ideju ne možete ubiti.

2.8. Preporuke za dalje čitanje i korištena literatura

Za dublje bavljenje historijom LGBT aktivizma, sa naglaskom na političku dimenziju LGBT pokreta tokom 60-ih u SAD-u, kao i na Parade ponosa, pogledajte dokumentarne filmove: *Before Stonewall* (1984), rediteljskog tima, Grete Schiller i Roberta Rosenberga, kao *After Stonewall* (1999) reditelja Johna Scagliottia. Djela Johna D'Emilia i Annemarrie Jagose daju dobar uvid u politiku Parada ponosa, kao i knjiga Erica Marcusa *Making Gay History*. A za više detalja o konkretnim Paradama ponosa u regiji posjetite web stranice: www.belgradepride.info, www.zagreb-pride.net, <http://www.balkaninsight.com/en/article/skopje-to-hold-first-gay-parade-in-2013>. O najstarijem evropskom queer film festivalu *Festival lezbičnega in gejevskega filma Ljubljana* možete se informirati na linku <http://www.ljudmila.org>. Detaljne informacije o queer festivalima u regiji možete dobiti na sljedećim web stranicama: <http://www.queerzagreb.org>; <http://merlinka.com/o-festivalu/>, <http://www.queerbeograd.org/>. Dokumentarno-eksperimentalni film Johna Greysona o Queer Sarajevo festivalu možete pogledati na sljedećem linku: <http://www.queer.ba/?q=bs/qsf09/program/covered>.

Korištena literatura

- Annamarie, Jagose. *Queer Theory, an introduction*. New York: New York University Press, 1996
- Blagojević, Jelisaveta i Dimitrijević, Olga. *Među nama - neispričane priče gej i lezbejskih života*. Beograd: Hartefakt Fond, 2014.
- Buloh, L. Vern, Buloh, Boni. *Seksualni stavovi*. Beograd: Fabrika knjiga, 2014.
- Čaušević, Jasmina, Gavrić, Saša. *Pojmovnik LGBT kulture*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll, 2012.
- El-Rouayheb, Khaled. *Before Homosexuality in the Arab-Islamic World, 1500 –1800*, Chicago: The University of Chicago Press, 2005
- Marcus, Eric. *Making Gay History: The Half-Century Fight for Lesbian and Gay Equal Rights*. Harper-Collins e books
- Myers, JoAnne. *Historical Dictionary of the Lesbian Liberation Movement. Still the Rage*. Maryland, and Oxford: The Scarecrow Press, Inc. Lanham, 2003.
- Nikolić, Tea (ur). *Kako se orijentišemo? Studija o seksualnoj orijentaciji*. Beograd: DEVE, 2004.
- Poštić, Jelena et al. *Kreacija spola? Roda?* Zagreb: Ženska soba, 2005. Dostupno na <http://www.queer.ba/content/kreacija-spola-roda>
- Spahić, Aida, Gavrić, Saša. *Čitanka LGBT ljudskih prava, 2. dopunjeno izdanje*. Sarajevo. Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll, 2012.
- Stephen, Garton. *Histories of Sexuality: Antiquity to Sexual Revolution*. London: Equinox, 2004.
- Stryker, Susan. *Transgender Activism*. Dostupno na http://www.glbtq.com/social-sciences/transgender_activism.html

3. POGLAVLJE
VLADANA VASIĆ

LJUDSKA PRAVA
LGBT OSOBA

3.1. Uvod

Svako ljudsko biće samim svojim rođenjem stiče određena nedjeljiva, univerzalna i neotuđiva ljudska prava, a poštivanje i zaštita ovih prava regulišu se ustavima i zakonima svake pojedinačne države. Kroz historiju, a i danas, zakoni i njihovo provođenje bili su podložni volji većine, te su se donosili prioriteto, prema jasno vidljivim potrebama društva, da bi definisali odnose koji nastaju između pripadnika i pripadnica većinskih grupa, i koji su smatrani društveno korisnim i opravdanim u trenutku donošenja zakona. Na ovaj način zakonski je regulisana nejednakost pojedinih društvenih grupa koje su zbog svojih specifičnih svojstava diskriminisane, te im se krše pojedina ljudska prava, pa tako i LGBT osoba.

Sa razvojem demokratije i senzibilizacijom društva dolazi i do istinskog shvatanja univerzalnosti ljudskih prava svih društvenih grupa, te se širi krug osoba kojima se ta prava *priznaju* i radi se na osiguravanu jednake zaštite i poštivanja ljudskih prava svih osoba. Kao protuargument uvažavanju ljudskih prava LGBT osoba navodi se da one traže prava koja nemaju ni ostale društvene grupe, tzv. *specijalna prava*. Prava LGBT osoba jesu ljudska prava i da kao takva ne trebaju biti smatrana *specijalnim* ili *posebnim* pravima, već pravima koja bi samim rođenjem trebala biti zagarantovana svakom pojedincu, koja moraju biti poštovana i čije kršenje treba biti sankcionisano zakonima svih država, čija obaveza i jeste da omogućue potpuno uživanje i zaštitu svih ljudskih prava svojih građana, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju i rodni identitet.

3.2. Pravna regulacija muške i ženske homoseksualnosti kroz historiju

Iako u većini antičkih kultura možemo pronaći različite zapise koji svjedoče o pojavama homoseksualnosti kao uobičajene, manje ili više prihvaćene, društvene pojave, prvi zabilježeni spomen homoseksualnosti u pravu nalazimo već 1075. godine prije nove ere, i to u zakoniku Srednjoasirskog carstva u kojem se navodi da će se

muškarac koji bude imao seksualni odnos sa svojim saborcem pretvoriti u evnuha. Kriminalizacija homoseksualnosti u većini europskih država utemeljena je na zabrani homoseksualnosti koja je u Rimskom carstvu uvedena nedugo nakon prihvatanja kršćanstva kao glavne religije carstva. Iz Rimskog carstva preuzete zabrane homoseksualnosti naknadno su se samo dodatno pooštravale. Već 1432. godine u Firenci je osnovano posebno tijelo čiji je primarni cilj bila borba protiv homoseksualnosti, a čiji su se uposlenici nazivali *Oficiri noći*, koji su u sljedećih 70 godina uhitili oko 10.000 muškaraca, od kojih je 2.000 i osuđeno na plaćanje određenog iznosa novčane kazne. Godine 1451. papa Nikola V zvanično je odobrio papinskoj inkviziciji progon muškaraca koji prakticiraju sodomiju. Mnogo više pažnje posvećivalo se muškoj homoseksualnosti, a suđenja homoseksualcima su bila vrlo česta i dešavala su se i u 20. stoljeću.

Godine 1895. Oscar Wilde, irski pisac i pjesnik, osuđen je na dvije godine zatvora i prisilnog rada nakon otkrića njegove istospolne veze.

Među optuženima je bio i veliki broj poznatih i utjecajnih ličnosti, tako je Leonardo Da Vinci dva puta optužen za sodomiju, ali je oba puta oslobođen.

／ Kazne za osuđene homoseksualce zavisno do države u kojoj se suđenje odvijalo varirale su od novčanih kazni i kazne zatvora, do smrtne kazne, spaljivanja ili mučenja. ／

Mada je ženska homoseksualnost generalno smatrana manjom prijeljnom po društvo od muške, ipak postoje i zapisi o suđenjima lezbejkama. Tako je 1649. godine u Sjevernoj Americi donesena presuda protiv jedne žene, Sarah White Norman, zbog *bludnih radnji s drugom ženom u krevetu*. Njena ljubavnica je bila maloljetna, te se protiv nje nije vodio postupak.

I dok se u većem dijelu Europe još uvijek vode suđena za sodomiju, 1791. godine Francuska dekriminalizuje homoseksualnost, skupa s još nekim *zločinima bez žrtve* kao što su vještičarenje, hereza, bogohulnost, itd. Ova dekriminalizacija vodila se logikom da prilikom počinjenja ovih krivičnih djela ne postoji šteta niti oštećena strana tj. žrtva, a s obzirom da nema žrtve samim tim nije ni počinjen zločin. Neposredno nakon Francuske, homoseksualnost dekriminalizuju i Luksemburg, Nizozemska, Kraljevina Pruska, a do 21. stoljeća dolazi do dekriminalizacije homoseksualnosti u svim zemljama Europe, pa i velikom broju zemalja svijeta. Homoseksualnost je trenutno kriminalizovana u preko 80 država svijeta, a u pojedinim od njih kao što su Iran, Jemen, Saudijska Arabija, Ujedinjeni Arapski Emirati, Nigeriji, Sudan i Mauritanija kažnjiva je smrću.

3.3. Homoseksualnost u SFRJ

Razvoj ljudskih prava u Bosni i Hercegovini nemoguće je pratiti van konteksta države u čijem je sastavu bila – bivše Jugoslavije – te okruženja u kojem se ona trenutno nalazi; događaja kroz koje je prošla i utjecaja iz vana.

Homoseksualnost u Socijalističkoj federativnoj republici Jugoslaviji zakonom je zvanično kriminalizovana 1959. godine. Zakon je i odredio za nju zatvorsku kaznu. Homoseksualni čin, i to samo muški homoseksualni odnos, se po tom Krivičnom zakonu SFRJ, član 186. stav 2, kažnjavao zatvorom u trajanju od jedne godine.

O položaju i odnosu vlasti prema LGBT osobama u SFRJ najviše saznajemo iz memoara pojedinih dužnosnika i utjecajnijih osoba iz tog perioda:

- U memoarima *Konclogor na Savi* Ilije Jakovljevića, advokata, pisca i člana Hrvatske seljačke stranke, koji je bio u zatvoru tokom 1941. i 1942. godine, Nezavisnoj državi Hrvatskoj spominje se kako je tokom svog boravka u zatvoru upoznao *muškarca ljubitelja muškog tijela* s kojim je sklopio *pakt o nenapadanju*. Iz samih memoara nije jasno da li je taj *ljubitelj muškog tijela* bio u zatvoru zbog svoje seksualne orijentacije.
- O odnosima prema homoseksualcima među partizanima nešto se više saznalo iz ratnih memoara Milovana Đilasa, istaknutog član Komunističke partije i AVNOJ-a, *Revolucionarni rat* u kojima je opisano kako su homoseksualci isključivani iz Komunističke partije zbog svoje seksualnosti. Prema navodima iz ovih memoara Đilasu je jednom prilikom Rifat Burdžević, sekretar Sandžackog komiteta KPJ, rekao da su mu vojnici srpskog bataljona otkrili da je *jedan Musliman, dobar vojnik i revnostan komunista homoseksualac*, te se Burdžević dvoumio da li da pogubi tu *nakazu*. Đilas je, kako tvrdi, odgovor na njegovu dilemu pokušao pronaći na razne načine: *Ni ja nisam znao partijsku praksu, niti je išta o takvim pitanjima pisalo kod Marxa i Lenjina. No, po zdravoj pameti sam zaključio da od takvih poroka pate i proleter, a ne samo buržoaski dekadenti, ali i da takvi poročnici ne mogu biti članovi partije. Tako smo i postupili. Burdžović je nesrećniku naredio da sam napusti partiju. Doznao sam kasnije da je taj homoseksualac bio veoma hrabar i hrabar pao.*

Dakle, iako je homoseksualnost posmatrana kao *porok* koji se ne može i ne smije tolerisati ni u partiji niti među čelnicima

partizanskog pokreta, ipak je homoseksualnim muškarcima bilo dozvoljeno da ostanu u partizanima i *hrabro padnu*. Mogli bismo pretpostaviti da su zbog teških ratnih okolnosti partizanske vođe bile nešto tolerantnije prema homoseksualnim vojnicima, ali su unutar partije bile nepopustljive.

Komunistička represija prema seksualnim manjinama u komunističkoj Jugoslaviji svakako je postojala i bila je opravdavana retoričkim osnovama: da su homoseksualci *neprijatelji sistema*. Poznato je da se tijekom tog razdoblja homoseksualcima i transvestitima sudilo diljem Jugoslavije, te da su vlasti pokušavale iz javnog života ukloniti ljude koji su imali razumijevanje za poteškoće homoseksualaca. U arhivskim istraživanjima u Hrvatskoj otkriven je veliki broj presuda donesenih protiv osoba koje su se upuštale u istospolne odnose. Tako je u oktobru 1948. godine u Zadru 58-godišnji zemljoradnik osuđen na kaznu zatvora od osamnaest mjeseci s prisilnim radom jer je *u više navrata, ukupno oko dvadeset puta, kroz nekoliko godina, vršio protuprirodan blud*. U februaru 1950. godine sedmorica Zagrepčana osuđeni su na od jedne do šest godina zatvora jer su počinili povredu javnog morala tako što su *kroz duže vremensko razdoblje vršili protuprirodne spolne odnose s čitavim nizom muških osoba, uglavnom mladih, od 16 do 21 godine*. Pronađena je čak i presuda iz 1950. u kojoj se, uz neka druga manja kaznena djela sitnih prevara i krađa, četiri žene iz Osijeka, krojačice u zadruzi, osuđuju za lezbijsku ljubav.

Postoje i navodi da su u Hrvatskoj neki od optuženih vođeni ulicama vezani, pa čak i bili kamenovani, a da su neki homoseksualci čak bili i ubijeni ili slani s ostalima koji su smatrani *neprijateljima sistema* u kaznene logore u Novoj Gradiški i na Golom Otoku. Zakonski položaj homoseksualaca promijenio se sredinom sedamdesetih godina 20 stoljeća, kada je nakon ustavnih promjena iz 1974. godine reformom zakonodavstva i prenošenjem ovlaštenja federalnog vrha na republičke i pokrajinske ukinut zajednički krivični zakon SFRJ.

Od tadašnjih socijalističkih republika Slovenija je prva vodila rasprave o dekriminalizaciji homoseksualnosti i već se 1974. godine ispred Komisije za donošenje krivičnog zakona SR Slovenije

raspravljalo o dekriminalizaciji homoseksualnosti. Hrvatska lje-karska komora je skinula homoseksualnost sa liste mentalnih poremećaja 1973. godine, a homoseksualnost je dekriminalizovana novim Krivičnim zakonom SR Hrvatske, koji je stupio na snagu 1977. uz uslov da je homoseksualni odnos izvršen uz saglasnost odraslih muškaraca. Te iste godine, uz Hrvatsku i Sloveniju, Vojvodina i Crna Gora su dekriminalizovale homoseksualnost. Srbija je homoseksualnost dekriminalizovala tek 1994. godine, a Makedonija 1997. godine. U Socijalističkoj republici BiH homoseksualnost je kriminalizirana 1977. *Krivičnim zakonom SR BiH*, čiji je član 93. sadržavao krivično djelo *protivpravni blud* čijim, dok je stavom 2, istog člana, određeno da će se za *protivpravni blud između lica muškog spola, učinilac kazniti zatvorom do jedne godine*. Ovaj zakon nekoliko puta je izmijenjen i dopunjavan, te je došlo i do ublažavanja ovog krivičnog djela, pa je kaznom od jedne do deset godina kažnjavana *muška osoba koja upotrebom sile ili prijetnjom upotrebe sile prinudi drugu (mušku osobu) na protivprirodni blud*.

3.4. BiH danas

Nakon disolucije SFRJ i sticanja nezavisnosti BiH, dekriminalizacija homoseksualnosti, koja se desila 1991. godine *Krivičnim zakonom SR BiH*, potvrđena je donošenjem novih krivičnih zakona entiteta BiH, u Federaciji BiH 1996, a u Republici Srpskoj 1998, ali se nakon toga na promociji i zaštiti prava LGBT osoba nije radilo.

Bosna i Hercegovina od svog uobičajenog ignorisanja i zanemarivanja svojih LGBT građana i građanki donekle je odstupila nakon 2003. godine kada je zabrana diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije u BiH prvi put eksplicitno uvedena u pravni sistem BiH donošenjem *Zakona o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine*, kojim je zabranjena diskriminacija na osnovu spola i seksualne orijentacije (član 2). Adekvatnija zaštita LGBT osoba od diskriminacije propisana je 2009. godine, kada je donešen *Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine*, koji eksplicitno pominje *spol, spolno opredjeljenje i spolno izražavanje* kao zabranjene osnove diskriminacije (član 2.). Iako su zbog doslovnog prevoda, umjesto pojmova seksualna orijentacija i rodni identitet ili izražavanje,

u zakon uvedeni spolno opredjeljenje i spolno izražavanje, ovi termini u pravnoj praksi tumače se kao seksualna orijentacija i rodni identitet. Ovim Zakonom regulisana je i obaveza tumačenja svih ostalih zakona i podzakonskih akata u skladu s njegovim odredbama o zabrani diskriminacije, te je na taj način direktno zabranjeno nejednako postupanje prema LGBT osobama u svim sferama javnog života. Dodatni pomaci na sveobuhvatnijoj zaštiti ljudskih prava LGBT osoba napravljeni su 2010. godine, kada su u krivične zakone Republike Srpske i Brčko dstrikta usvojene odredbe kojima se reguliše strožije kažnjavanje svih krivičnih djela propisanih tim zakonima, ukoliko su ona motivisana određenom osobinom žrtve, između ostalih, i njenom seksualnom orijentacijom.

Izmjenama i dopunama iz 2013. godine *Krivični zakon Republike Srpske* na listu zabranjenih motiva za počinjenje krivičnog djela, pored seksualne orijentacije i drugih, uvrstio je i rodni identitet, što je prvi put da se taj termin eksplicitno koristi u zakonima BiH i njenih teroriziranih jedinica.

Homoseksualnost u BiH dekriminalizovana je već 1991. godine izmjenama i dopunama *Krivičnog zakona* tadašnje Republike Bosne i Hercegovine, kada je iz člana 93. izbačen stav 2. kojim su kriminalizovani homoseksualni odnosi muškaraca.

3.5. Trans* i interseks* u zakonu

Interspolnost

U većini zemalja svijeta, interspolnost se tretira kao tabu ili *poremećaj* koji se rješava u tajnosti, te odluke o tjelesnom integritetu djeteta najčešće donose roditelji/staratelji, odnosno medicinsko osoblje. Uobičajena je medicinska praksa da se odmah nakon rođenja, na osnovu određenih medicinskih testova, a ponekad i samo volje roditelja, interspolnoj osobi dodijeli muški ili ženski spol, i da se na njoj tokom ranog djetinjstva i adolescencije vrše

medicinski zahvati. Interpolna zajednica Sjeverne Amerike, jedna od istaknutijih svjetskih organizacija interpolnih osoba, ovu praksu naziva *genitalnim sakaćenjem*, protivući se operacijama na djeci koja nisu dovoljno zrela da razumiju situaciju i daju pristanak.

U Bosni i Hercegovini ne postoje podaci o broju interpolnih osoba, niti standardizirana pravila ili zakoni koji se odnose na ovo pitanje. Interpolne osobe u BiH su stigmatizirane i diskriminirane, te je nužno obezbijediti njihovu adekvatnu pravnu, socijalnu i zdravstvenu zaštitu i podršku.

Iako broj djece rođene sa interpolnim karakteristikama u BiH javnosti nije poznat, o medicinskim intervencijama na njima javnost je saznala iz jednog medijskog teksta, kada je interpolno dijete ostavljeno u Domu za djecu bez roditeljskog staranja. U tom medijskom tekstu navedeno je da će dijete, koje se naziva hermafroditom, pregledati pedijatri, dječiji hirurzi, socijalni radnici, psiholozi, koji će onda zajedno sa Etičkim povjerenstvom, odlučiti o spolu djeteta i podvrgnuti ga operacijama. Osoblje Kliničkog centra u Sarajevu tim povodom je za medije izjavilo da se: *Ženski spolni organ lakše i uspješnije rekonstruira, kao i da je: Eventualna hormonska podrška u vrijeme puberteta, te kasnije u životu, a u svrhu razvijanja vanjskih spolnih oznaka, te osposobljavanje za rađanje, uspješnija za ženske osobe.*

Pravo na sopstveni tjelesni integritet, rodni/spolni/seksualni identitet i izražavanje interpolnih osoba, treba biti izričito zagarantovano i zaštićeno. Operacije izvršene na interpolnoj djeci predstavljaju kršenje autonomije i tjelesnog integriteta, a često su motivirane nemogućnošću nošenja roditelja/staratelja sa atipičnošću vlastitog djeteta. Dijete trpi užasne bolove i podvrgnuto je invazivnim i dugotrajnim procedurama. Također, nerijetko dolazi do određivanja djetetu spola s kojim se ono kasnije ne identifikira, te određeni broj interpolnih osoba kasnije budu transrodne ili transeksualne osobe.

Transrodost

Pravni sistem Bosne i Hercegovine ne predviđa formalne i materijalne uslove za medicinsku promjenu spola. Medicinski centri u državi nisu ovlašteni ni osposobljeni za izvršavanje ovog postupka. Također, nijednim zakonom u zdravstvenom osiguranju u Bosni i Hercegovini, kroz obavezno zdravstveno osiguranje, nije regulisano djelomično ili potpuno finansiranje zahvata za promjenu spola. Svakom državljaninu Bosne i Hercegovine dodjeljuje se JMBG koji je i individualna i neponovljiva oznaka identifikacijskih podataka o osobi. Određivanje, poništavanje i zamjena JMBG u okviru svojih nadležnosti u Federaciji Bosne i Hercegovine vrše kantonalna ministarstva unutrašnjih poslova, u Republici Srpskoj Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, a u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine nadležni organ koji funkcionalno djeluje kao državna institucija.

Ali iako ne postoji mogućnost medicinske promjene spola, osobama koje su promijenile spol *Zakonom o jedinstvenom matičnom broju BiH* omogućena je i promjena jedinstvenog matičnog broja u skladu s njihovim novim spolom. Promjena ličnog imena regulirana je zakonima o ličnom imenu RS-a, FBiH i Brčko distrikta, koji propisuju da se lično ime, ili samo ime ili samo prezime, može promijeniti i da se mijenja na zahtjev punoljetne osobe ili zakonskog zastupnika maloljetne osobe. A zbog promjene podataka koji su upisani na ličnoj karti i/ili zbog promjene izgleda osobe toliko da više ne odgovaraju podacima i fotografiji na ličnoj karti, dozvoljena je i zamjena lične karte Zakonom o ličnoj karti državljana BiH.

Da bi uopšte došlo da promjene matičnog broja, odnosno dijela koji broja koji se odnosi na spol, potrebno je prvo promijeniti podatke u matičnoj knjizi. Ova oblast je regulisana na entitetskim nivoima. U matične knjige se unose stanja rođenja, braka, državljanstva i smrti, pa u tom pogledu postoje matične knjige rođenih, matične knjige umrlih, matične knjige državljana_ki i matične knjige vjenčanih. Izvodi iz matičnih knjiga su javne isprave i podaci u njima smatraju se tačnim, dok se ne dokaže suprotno.

Matične knjige vode jedinice lokalne samouprave: opštine, a neposredno ovlašteno lice: matičar. U matičnu knjigu rođenih unose se sljedeći podaci: ime i prezime, spol djeteta, mjesec, godina, vrijeme, i mjesto rođenja djeteta, jedinstveni matični broj građanina (JMBG), državljanstvo, nacionalnost, vjeroispovijest, podaci o roditeljima, priznavanje i utvrđivanje očinstva i materinstva, usvojenje i prestanak usvojenja, starateljstvo i prestanak starateljstva, lišenje i vraćanje roditeljskog prava, produženje i prestanak produženja roditeljskog prava, zaključenje, prestanak i poništenje braka i oglašavanje braka nepostojećim, promjena imena i prezimena djeteta, promjena spola, promjena imena i prezimena roditelja, odnos usvojitelja, promjena državljanstva, smrt i proglašenje umrlim.

Zakonom o matičnim knjigama Republike Srpske i novim Zakonom o matičnim knjigama FBiH koji je donesen 2012, predviđen je upis promjene spola u matične knjige. Međutim, novi Zakon o matičnim knjigama Brčko distrikta ne predviđa promjenu spola u matičnim knjigama, nego se promjena spola eventualno može podvesti pod druge promjene podataka koje se upisuju u matičnu knjigu.

Zakonom o zabrani diskriminacije, u BiH je diskriminacija definisana kao: svako različito postupanje, uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i pola, polnog izražavanja ili orijentacije kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogućí ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi prava i sloboda u svim oblastima javnog života.

3.6. Diskriminacija

Diskriminacija se najčešće definiše kao praksa tretiranja određenih osoba ili grupe osoba drugačije zbog njihovog stvarnog ili pretpostavljenog statusa ili karakteristika. Diskriminacija podrazumijeva konkretno ponašanje usmjereno protiv određene grupe zasnovano na predrasudama, npr:

1. isključivanje koje se ogleda u onemogućavanju jednima uživanja određenih prava i sloboda koje pripadaju drugima. Na primjer, isključivanje postoji kada je pristup javnom bazenu zabranjen nekim licima samo zbog nekog njihovog ličnog svojstva, kao što je pripadnost nekoj od nacionalnih manjina.
2. ograničavanje koje podrazumijeva ograničavanje u uživanju određenih prava i sloboda u obimu i na način kako je to omogućeno drugim osobama. Na primjer, ukoliko su neke javne usluge dostupne određenim kategorijama stanovništva samo u određeno vrijeme, a svim ostalima su te iste usluge dostupne cijelo vrijeme bez ikakvih ograničenja.
3. davanje prednosti tj. nedopušteno davanje prednosti nekim licima iako ne postoje nikakvi zakonski uslovi da se takva prednost daje. Na primjer, davanje prednosti pri zapošljavanju.

U Bosni i Hercegovini diskriminacija je zabranjena Zakonom o zabrani diskriminacije u BiH koji je donesen 2009. godine, a kojim je jedinstvena definicija pojma diskriminacije i definisani su pojedinačni osnovi diskriminacije koji su do tada podrazumijevani pod pojam *drugi status ili okolnost* ili za koje do tada nije bila predviđena zakonska zaštita, uspostavljen je okvir za ostvarivanje jednakih prava i mogućnosti svim licima u BiH, te uređen sistem zaštite od diskriminacije i predviđene sankcije za diskriminatorno ponašanje.

Diskriminacija može biti:

- *Neposredna (direktna, namjerna) diskriminacija* je svako različito postupanje, odnosno svako djelovanje ili propuštanje djelovanja koje ima za cilj da neko lice ili grupu lica dovede ili ih može dovesti u nepovoljniji položaj za razliku od nekog drugog lica ili grupe lica u sličnim situacijama.

- *Posredna (indirektna, nenamjerna) diskriminacija* podrazumijeva svaku situaciju u kojoj, naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa, ima ili bi imala učinak dovođenja nekog lica ili grupe lica u nepovoljan ili manje povoljan položaj u odnosu na druga lica.

S obzirom na njene posljedice diskriminacija može biti pozitivna i negativna. Negativna diskriminacija podrazumijeva nepravedno tretiranje određene osobe ili grupe osoba koje njima može prouzrokovati štetu, dok se pozitivna diskriminacija se obično primjenjuje prema nekoj ugroženoj kategoriji stanovništva, koja se izdvaja iz mase i daju joj se stimulativne mjere i olakšice kako bi se podstakao njen razvoj, učenje, integrisanje u društvo i sl.

Zakonom o zabrani diskriminacije BiH posebno su određeni sljedeći oblici diskriminacije:

- *Spolno uznemiravanje* je svaki oblik neželjenog fizičkog, verbalnog ili neverbalnog ponašanja koje je spolne prirode i čiji je cilj ili rezultat povreda dostojanstva lica, i kada se takvim ponašanjem stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.
- *Mobing* je vrsta diskriminacije na radnom mjestu koja za rezultat ima razaranje i uništenje ličnog, profesionalnog i društvenog integriteta osobe izložene mobingu. Počinioci mobinga nisu samo nadređene osobe, već je moguće da mobing vrše i lica koja su na istoj poziciji u poslu kao i žrtva mobinga.
- *Segregacija* postoji kada neko fizičko ili pravno lice odvaja druga lica samo zbog neke njihove osobine/karakteristike, a najčešće se definiše kao rasna diskriminacija. Npr. u slučaju da su objekti, usluge ili oprema dostupni samo pripadnicima jedne grupe koji su jednakog ili boljeg standarda od druge grupe koja je tu tom slučaju izložena segregaciji.
- *Podsticanje na diskriminaciju* također je oblik diskriminacije. Ono podrazumijeva da jedno lice svojim ponašanjem, postupcima ili tolerisanjem diskriminirajuće atmosfere u ustanovi za koju je nadležan daje do znanja podređenima da nema sklonosti prema pripadnicima određene grupe; svako tolerisanje ili zagovaranje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje ili izdavanje naloga drugima da vrše diskriminaciju. Pomaganje drugima prilikom diskriminacije je oblik diskriminacije.

Diskriminacija LGBT osoba obično je motivisana njihovom seksualnom orijentacijom i/ili rodnom identitetom. Predrasude usmjerene prema ovim osobama rezultiraju homofobijom, bifobijom i transfobijom. U BiH najčešća diskriminacija LGBT osoba odvija se na institucionalnom nivou, jer je zakonima BiH LGBT osobama onemogućeno sklapanje braka ili registrovanje zajednice, usvajanje djece, pristup socijalnom i zdravstvenom osiguranju partnera, nasljeđivanje i sva prava koja na osnovu priznavanja zajednice života (bračne ili vanbračne) pripadaju heteroseksualnim parovima.

Jedan od poznatijih slučajeva ove diskriminacije sigurno je zabrana doniranja krvi *osobama koje su imale stalne ili povremene seksualne kontakte s homoseksualcima* Zavoda za transfuziologiju F BiH, koja je rezultirala slučajem koji se odigrao na Filozofskom fakultetu Sarajevo, kada su studenti izvrijeđani i napadnuti zbog ukazivanja na diskriminaciju i zbog njihove seksualne orijentacije. Nakon medijske eksponiranosti slučaja i posjete Zavodu za transfuziologiju F BiH od strane aktivista_ica, diskriminatorni formular je povučen i napravljen je novi upitnik koji ne uključuje seksualnu orijentaciju kao kriterij za odbijanje potencijalnih donora. Trenutno se radi na zagovaranju za izmjenu diskriminatornog upitnika za dobrovoljne darivatelje krvi u Republici Srpskoj.

Podsticanje na diskriminaciju i nasilje najviše je do izražaja došlo za vrijeme Sarajevo Queer Festivala, kad je veliki broj javnih ličnosti davao homofobne i netačne izjave, između ostalih i Bakir Izetbegović, koji je izjavio da LGBT osobe imaju pravo na svoju seksualnu orijentaciju tj. dezorijentaciju i kako će se svim moralnim sredstvima boriti protiv utjecaja homoseksualaca na omladinu, iako su znali da će takve izjave povećati netrpeljivost njihovih pristalica prema LGBT osobama, samim tim i nasilje i diskriminaciju.

Zakon o zabrani diskriminacije propisao je i koje su institucije nadležne za zaštitu od diskriminacije, kao i postupci kojima se može tražiti zaštita.

- *Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH* je centralna institucija za zaštitu od diskriminacije. Osoba ili grupa osoba koja smatra da je diskriminisana može žalbu protiv diskriminacije podnijeti direktno. Ombudsmen daje potrebna obavještenja i informacije o pravima i obavezama diskriminiranih osoba, te o mogućnostima sudske i druge zaštite na osnovu žalbe. Ukoliko Ombudsmen prihvati žalbu on_a pokreće postupak istrage u kojem traži podatke i odgovore od državne institucije ili preduzeća protiv kojeg je podnijeta žalba, i ako utvrdi diskriminaciju izdaje preporuku koja ima za cilj otklanjanje kršenja prava nastalih diskriminacijom i dalje diskriminacije. Nepostupanje odgovorne osobe, preduzeća ili državne institucije prema preporukama Ombudsmena povlači pokretanje prekršajnog postupka.

- *Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine*, dužno je uspostaviti i voditi centralnu bazu podataka za počinjena djela diskriminacije, prikupljati podatke o prijavljenim slučajevima diskriminacije, koje mu iz svoje redovne evidencije dostave nadležne organizacije, te da na osnovu njih najmanje jednom godišnje sastavi i preda izvještaj Vijeću ministara Bosne i Hercegovine koji sadrži prijedlog mjera za suzbijanje i sprječavanje diskriminacije u BiH, kao i da jednom godišnje izvještava posredstvom Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, i Parlamentarnu skupštinu Bosne i Hercegovine o pojavama diskriminacije i u vezi s tim predlaže konkretne zakonodavne ili druge mjere.

Pored ovoga, žrtva diskriminacije zaštitu može tražiti i u građansko pravnoj parnici, podižući tužbu protiv osobe ili institucije za koju smatra da ju je diskriminirala, ili u upravnom postupku unutar institucije u kojoj se diskriminacija desila, pred nadležnim organom.

3.7. Govor mržnje

Ne postoji univerzalna definicija govora mržnje već je ovaj pojam, uz manje razlike, definisan zakonima zemalja koje ga zabranjuju. Komitet ministara Vijeća Europe je svojom Preporukom o govoru mržnje iz 1997, kojom je preporučio svim državama članicama da trebaju uspostaviti cjelovit pravni okvir odredbi građanskog,

krivičnog i upravnog prava o govoru mržnje i koji bi omogućio državnim i sudskim vlastima da usklade poštovanje slobode izražavanja s poštovanjem ljudskog dostojanstva i zaštite ugleda ili prava drugih, definisao govor mržnje kao: *sve vrste izražavanja koje šire, potiču, promovišu ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, anti-semitizam ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući netoleranciju izraženu kroz agresivni nacionalizam i etnocentrizam, diskriminaciju i neprijateljstvo prema manjinama, migrantima i ljudima sa useljeničkim porijeklom.*

Govor mržnje

Regulacija govora mržnje u Bosni i Hercegovini odnosi se najviše na upotrebu i emitovanje govora mržnje od strane medija, te je ovakav govor prvenstveno regulisan novinarskim kodeksima Regulatorne agencije za komunikacije i Vijeća za štampu BiH.

Definicija govora mržnje data je jedino u Kodeksu o emitovanju RTV programa Regulatorne agencije za komunikacije, kojim je govor mržnje definisan kao: *jezik/govor koji ima namjeru da ponizi, zastraši ili podstakne na nasilje ili predrasude protiv osoba ili grupe na osnovu njihovog spola*

rase, dobi, nacionalnosti, seksualnog opredjeljenja, hendikepiranosti, moralnih ili političkih ubjeđenja, socijalno-ekonomskog statusa ili profesije. Ovim Kodeksom regulisano je i da: *radio i televizijske kuće neće emitovati materijal koji svojim sadržajem i tonom:*

- *prenosi jasan i neposredan rizik od podsticanja etničke ili vjerske mržnje između zajednica u Bosni i Hercegovini, ili koji može biti protumačen u smislu poticanja na nasilje, nered i nemire, ili koji bi mogao izazvati ili podsticati kriminal ili kriminalne radnje ili*
- *koji prenosi jasan i neposredan rizik od uzrokovanja negativnih posljedica koje uključuju ali se ne ograničavaju na smrt, povrede,*

štetu nanesenu imovini ili drugu vrstu nasilja, ili skretanje policijskih aktivnosti i medicinskih usluga ili aktivnosti drugih službi za održavanje javnog reda sa njihovih uobičajenih dužnosti.

Unatoč njegovom nazivu za postojanje zločina iz mržnje nije neophodno da počinilac_teljka osjeća mržnju, već samo da je njegov_njen postupak motivisan predrasudom tj. da počinilac_teljka ima stereotipna predbjeđenja prema žrtvi ili žrtvama, ili da je zločin usmjeren prema imovini koja se dovodi u vezu s osobom ili grupom osoba prema kojima počinilac_teljka gaji predrasude.

Kodeksom za štampu Vijeća za štampu Bosne i Hercegovine govor mržnje reguliše se posredno, odredbom da će: novinari dati sve od sebe kako ne bi huškali i/ili podsticali mržnju i/ili nejednakost na osnovu etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, religije, spola, seksualne orijentacije, fizičke onesposobljenosti ili mentalnog stanja.

Eksplicitna zabrana govora mržnje propisana je Krivičnim zakonom Federacije Bosne i Hercegovine (član 363.) i Krivičnim zakonom Brčko distrikta (član 357.) u sklopu krivičnog djela *Neovlašteno posjedovanje ili ugrožavanje javnoga reda putem radio ili televizijske stanice*, koje ima isti naziv i jednako je regulisano u oba zakona, a u kojim je određeno da će: *svako ko grubo kršeći standarde profesionalnoga ponašanja medija i novinara, koristi huškački ili govor mržnje ili govor koji očito poziva ili potiče na nasilje, narodne ili etničke sukobe i time dovede do ugrožavanja javnoga reda ili mira, kazniti novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine.* U krivičnom zakonu Republike Srpske ne postoji slična regulacija govora mržnje.

3.8. Zločin iz mržnje

Zločin iz mržnje podrazumijeva krivična djela motivisana netrpeljivošću prema određenoj osobi ili grupama u društvu, zbog nekih njihovih stvarnih ili pretpostavljenih svojstava (seksualne orijentacije, rodnog identiteta, boje kože, vjere ili nekog drugog

svojstva). O krivičnim djelima iz mržnje i njihovoj posebnoj zakonskoj regulaciji i tretiranju, govori se najviše zbog toga što ona, za razliku od ostalih krivičnih djela, ruše ideal jednakosti pripadnika_ca jednog društva jer su izazvana karakteristikama i svojstvima određene osobe ili grupe osoba koje one ne mogu promijeniti, što izaziva dublje psihološke posljedice i osjećaj ugroženosti kod žrtvi, a može dovesti i do zastrašenosti cjelokupne zajednice.

Krivična djela motivisana predrasudom predstavljaju posebno izraženu prijetnju za javni red i mir, kao i sigurnost jer imaju tendenciju:

- rasta s obzirom da počinioci_teljke ovih djela smatraju da imaju moralno opravdanje svojih djela jer ih čine u ime cijele zajednice, te je vrlo bitno da ta zajednica kazni i osudi ova krivična djela na efikasan način
- eskalacije jer počinioci_teljke blažih oblika krivičnih djela, koji nisu uhvaćeni i zaustavljeni, obično nastavljaju s činjenjem težih krivičnih djela
- uspostavljanja *začaranog kruga* što znači da se članovi zajednice, koja se osjeća nesigurno i nezaštićeno od državnih organa, osvećuju članovima zajednice koju krive za napade, što može dovesti do novih napada i stvoriti svojevrсни krug koji dovodi do povećanja nasilja u društvu.

Da bi se krivična djela motivisana predrasudom mogla rješavati na adekvatan način, i da bi se pravno i društveno osudila netolerancija i djelovanje na osnovu predrasuda, potrebno je da se zločin iz mržnje kao takav definiše i prepozna u krivičnom zakonodavstvu.

Argumenti koji opravdavaju posebnu zakonsku regulaciju i pooštavanje sankcija za zločine iz mržnje su sljedeći:

- Iskorištavanje simbolične vrijednosti zakona da se izrazi društvena osuda određenih prijestupa i krivičnih dijela kao naročito nedopustivih.
- Krivični zakoni sankcionišu i kažnjavaju počinitelje_ke proporcionalno s težinom njegovog_njenog djela, s obzirom da zločin iz mržnje ne pogađa samo pojedinačnu žrtvu ili žrtve, već cjelokupnu zajednicu kojoj te žrtve pripadaju, posljedice i težina počiniteljevog_kinog djela su veće nego kod ostalih krivičnih djela.

- Motiv počinioca_teljke čini ovo krivično djelo mnogo ozbiljnijim nego kada je ono počinjeno bez ikakvog motiva, a krivični zakoni obično predviđaju strožije kazne za veću krivicu počinioca_teljke, krivična djela učinjena s namjerom kažnjavaju se strožije, bez obzira što je ishod isti kao kad je djelo učinjeno bez namjere.

U Bosni i Hercegovini krivična djela počinjena iz mržnje obično su usmjerena prema različitim nacionalnim, etničkim i religijskim manjinama i LGBT osobama. Krivična djela usmjerena prema seksualnim i rodnim manjinama obično su motivisana homofobijom ili transfobijom. Pripadnici seksualnih i rodnih manjina izuzetno su osjetljivi na krivična djela motivisana njihovom seksualnom orijentacijom ili rodnim identitetom zbog specifičnosti procesa ootovanja svoje seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

Napad na QSF, 2008.

Napad na Merlinku, 2013.

ma za provedbu zakona i pravosudnim organima prilikom istraživanja i procesuiranja krivičnih djela motivisanih mržnjom.

Godine 2010. usvojene su izmjene i dopune Krivičnih zakona Republike Srpske i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, koje se odnose na krivična djela počinjena iz mržnje i pružaju jaču zakonsku osnovu institucija-

Član 2. (37) Krivičnog zakona Brčko distrikta definiše mržnju kao *pobudu za činjenje krivičnog djela, propisanog ovim zakonom, koja je u cjelini ili djelimično zasnovana na razlikama po osnovu stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porijekla, jezika ili pisma, vjerskih uvjerenja, rase, boje kože, pola, polne orijentacije, političkog ili drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina ili zbog dovođenja u vezu sa osobama koje imaju neku od navedenih različitih osobina.* Ovom definicijom seksualna orijentacija predstavljena je pojmom polne orijentacije, dok rodni identitet nije izričito naveden kao motiv za izvršenje krivičnog djela, ali se u svakom konkretnom slučaju može podvesti pod pojam *druge osobine.*

Prvobitno rješenje u Republici Srpskoj bilo je isto kao u Brčko distriktu, ali je u 2013. godini došlo do novih izmjena i dopuna Krivičnog zakona Republike Srpske, te je u njega eksplicitno uveden zločin iz mržnje koji se definiše kao: *Krivično djelo iz mržnje je djelo izvršeno u potpunosti ili djelimično zbog rase, nacionalne ili etničke pripadnosti, jezika, vjerskog uvjerenja, boje kože, pola ili seksualne orijentacije, zdravstvenog statusa ili rodnog identiteta nekog lica.* Oba zakona propisuju i da će u slučajevima kada je krivično djelo učinjeno iz mržnje, sud to uzeti u obzir kao otežavajuću

okolnost i odrediti počinitelju_ki veću kaznu, osim ako zakon već ne propisuje teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog djela.

Motivisanost mržnjom, kao otežavajuća okolnost i osnov za izricanje veće kazne, je uvedena kao element bića pojedinih krivičnih djela, te su na osnovu toga predviđene posebne kazne za počinioce_teljke krivičnih djela kao što su, i u Krivičnom zakonu RS-a i u Krivičnom zakonu Brčko distrika, teško ubistvo, silovanje, teške tjelesne povrede, teška krađa, razbojništvo, razbojnička krađa, oštećenje tuđe stvari, izazivanje opasnosti i ugrožavanje bezbjednosti ljudi i imovine. Slične izmjene i dopune koje su izvršene u Republici Srpskoj i Brčko distriktu predložene su i u pogledu Krivičnog zakona Federacije BiH, njihovo usvajanje se još očekuje.

3.9. Pravo na slobodno okupljanje

Sve osobe imaju pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet, ili neke druge karakteristike. Svaka osoba može formirati, bez diskriminacije, udruženja koja služe za okupljanje i promovisanje kulture ili zagovaranje prava osoba različite seksualne orijentacije i rodnog identiteta, kao i biti dio sindikata, političke stranke ili drugog udruženja.

Održavanje javnih skupovi i događaja u pravilu bi se trebali u zakonom o javnom okupljanju određenom vremenskom roku prije održavanja, najavljivati organima državne vlasti, posebno ako se radi o događajima visikog rizika koje je neophodno obezbijediti. U BiH ti organi su ministarstva unutrašnjih poslova, koja bi nakon prijave svakog pojedinačnog događaja, morala napraviti procjenu sigurnosti i rizika, te na osnovu nje odrediti da li su i koje mjere bezbjednosti neophodne za održavanje tog događaja (policijsko obezbjeđenje, određivanje redara, unajmljivanje dodatnih zaštitara, promjena lokacije održavanja, itd.) ili čak i zabraniti održavanje tog događaja.

Državna vlast na gore nabrojane načine može da ograniči pravo na slobodu okupljanja i udruživanja, samo ako tijelo državne vlasti može dokazati da takva akcija ima odgovarajuću osnovu u zakonu, te da je takva zabrana neophodna da bi se:

- zaštitila javna sigurnost;
- spriječio nered i prekomjerna šteta tuđe imovine;
- zaštitilo zdravlje ili moral;
- zaštitila prava i sloboda drugih ljudi.

U slučaju ograničavanja prava na slobodu okupljanja, relevantni javni organ mora dokazati i da je ograničenje srazmjerno, drugim riječima, ograničenje ne smije biti veće nego što je potrebno i prikladno datim okolnostima. Ovo pravo podrazumijeva i obavezu države da poduzme sve potrebne zakonodavne, upravne i druge mjere kako bi se osiguralo pravo na mirno organiziranje i okupljanje. Ono također obuhvata i obavezu da se pojmovi javnog reda, javnog morala, javnog zdravlja i javne sigurnosti ne zloupotrebjavaju da bi se uskratilo pravo na ostvarenje slobode mišljenja i izražavanja misli pojedinaca_ki ili grupe na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Državni organi ni pod kojim okolnostima ne smiju otežati ostvarivanje prava na mirno okupljanje i udruživanje na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, te su dužni, ukoliko se radi o javnom događaju, osigurati da policija i drugi sigurnosni organi štite protiv nasilja ili uznemiravanja osobe koje ostvaruju pravo na javno okupljanje.

Za LGBT osobe se u sferi javnih dešavanja uglavnom vežu samo parade ponosa. Međutim, postoji niz kulturnih i umjetničkih dešavanja koja se bave LGBT temama kao što su izložbe, promocije knjiga, projekcije filmova itd.

U Bosni i Hercegovini pravo LGBT osoba na javno okupljanje, iako je zakonima zaštićeno, nije zagarantovano. Naime, 2008. godine za vrijeme napada na *Sarajevo Queer Festival* i 2014. godine prilikom napada na *Međunarodni festival queer filma Merlinka*, država i njeni službenici pokazali su se neadekvatnim da pruže zaštitu svojim građanima i građankama, te je na oba događaja došlo do nanošenja tjelesnih povreda učesnicima i učesnicama, kao i do zastrašivanja svih prisutnih. U slučaju napada na Merlinka festival u februaru 2014. godine, Tužilaštvo kantona Sarajevo još uvijek poduzima predistražne radnje, dok je u slučaju napada na QSF, Ustavni sud BiH, nakon 6 godina, 25. septembra 2014. na 88. plenarnoj sjednici djelimično usvojio apelaciju Udruženja Q za promociju i zaštitu kulture, identiteta i ljudskih prava queer lica, i utvrdio povredu prava na slobodu okupljanja iz člana II/3.b) Ustava Bosne i Hercegovine i člana 11. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Prilikom organizovanja LGBT događaja obaveza je onih osoba koje organizuju, i koje su svjesne mogućeg rizika, da u saradnji sa policijom i privatnim obezbjeđenjem, učine sve što je u njihovoj moći da obezbjeđenje bude maksimalno i da niko ne bude povrijeđen. Bezbjednost učesnika_ca na svim LGBT manifestacijama je svakako na prvom mjestu, zbog čega je od izuzetne važnosti saradnja policije sa LGBT organizacijama, kao i samo razumijevanje LGBT osoba i problema sa kojima se oni susreću.

Prajd

Parada ponosa predstavlja samo jedan vid primjene prava na slobodno okupljanje. Ona ne ugrožava ničija prava, i predstavlja legitiman i legalan vid borbe onih koji su ugroženi i koji se bore protiv sopstvene diskriminacije u društvu. Ovakvo okupljanje prije svega ima politički značaj. Koristi se elementarno pravo, zagarantovano *Ustavom BiH*, na slobodno okupljanje i protest. Za cilj ima da naglasi da su diskriminacija i kršenje ljudskih prava LGBT osoba i dalje prisutni, te da diže svijest javnosti o kršenjima ljudskih prava s kojima se LGBT osobe svakodnevno susreću, tražeći njihovo

Ponoćni Prajd, Beograd, 2013.

ukidanje, i predstavlja dio procesa borbe za ravnopravnost LGBT osoba.

U BiH još uvijek nije organizovana parada ponosa, jer za sličan događaj još uvijek nisu stvoreni uslovi, što

je uvjetovano nivoom netolerancije koja postoji u društvu, i nepostojanjem volje državnih institucija da ovakvo okupljanje podrže i obezbijede njegovo održavanje. Na paradu ponosa se često gleda kao na nešto što remeti javni red i mir, te dovodi do mogućih nereda i nasilja. Međutim, to ne smije biti razlog zabrane održavanja protesta najavljenih u skladu sa zakonom, kojima se traži zaštita i diže svijest javnosti o svakodnevnoj diskriminaciji i kršenju ljudskih prava LGBT osoba. Prije svega, zakonom su također propisana pravila i ograničenja u javnom ponašanju, čega se organizatori ce moraju pridržavati, kao i obaveza državnih institucija da pruže zaštitu učesnicima_cama ovakvih protesta u korištenju njihovog ustavno zagaranovanog prava. Javno ispoljavanje svoje seksualne orijentacije i rodnog identiteta (javno ispoljavanje nježnosti, nošenje odjeće roda kojeg žele, itd) koje svakodnevno viđamo kod heteroseksualnih i cisrodnih osoba u javnosti, dio je uobičajene kulture javnog ponašanja i ne postoji nikakav društveni i zakonski opravdan razlog koji bi zabranio da se tako ponašaju i homoseksualne osobe.

3.10. Registrovano partnerstvo

U Bosni i Hercegovini porodičnim zakonima oba entiteta i Brčko distrikta definisani pojmovi braka i vanbračne zajednice ne ostavljaju dileme u pogledu sljedećeg: osobe istog spola ne mogu zaključiti brak niti njihova faktička zajednica života

proizvodi pravne posljedice. Istospolni parovi u BiH pravno su popuno nepostojeći.

U kontekstu tradicije i društvenog prihvatanja LGBT osoba, naglašava se da institucija braka ima i svoju simboličnu dimenziju, te se nedozvoljavanjem njegovog proširenja i na LGBT osobe štiti njegova *svetost* i povezanost sa religijama. Međutim, pri tome se zaboravlja da je brak prije svega institut prava, kojim se regulišu prava i obaveze bračnih partnera, te da je za sve parove, pa tako i istospolne, u svakodnevnom životu neophodno da im bude dozvoljeno da posjećuju svog_ju partnera_icu u bolnici, da mogu naslijediti imovinu jedno drugoga, te da mogu socijalno osigurati svog_ju partnera_icu i zajednički stvarati život i domaćinstvo bez straha da će im to jednoga dana biti oduzeto samo zato što nemaju određeni papir. U BiH ovakva prava uživaju i osobe u heteroseksualnim vanbračnim zajednicama nakon 3 godine zajedničkog života, i ne postoji nikakav pravno ili moralno relevantan razlog zašto se ova prava ne bi mogla proširiti na istospolne zajednice koje ispunjavaju taj zakonski rok.

Da bi se izbjeglo korištenje termina brak, pravno regulisane istospolne zajednice nazivaju se registrovano partnerstvo, životna zajednica, građanska zajednica. A njihova regulacija omogućava istospolnim parovima da svoju zajednicu života učine još ozbiljnijom, te je na neki način približe tradicionalnom shvatanju braka kao trajne i društveno priznate zajednice života i ljubavi, koja im nudi pravnu sigurnost i priznavanje pojedinih prava koja proizlaze iz braka. Ali i pored uvođenja instituta registrovanog partnerstva ili životnih zajednica, ipak brak, pored simbolike koju ima u tradicionalnom smislu, za LGBT osobe, ukoliko im je omogućen, ima i veći značaj kao izraz volje i odlučnosti države da u potpunosti izjednači sve svoje građane_ke, kao i da poštuje i štiti sva ljudska prava bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Proširivanje prava na brak na LGBT osobe predstavlja se kao kruna dugogodišnje borbe za jednakost i ljudska prava, pobjede nad dugogodišnjom netolerancijom, homofobijom i diskriminacijom, te priznanje da LGBT osobe oduvijek postoje u društvu i da nisu prijetnja, nego punopravni_teljice njegovih *tradicionalnih* i *moralnih* vrijednosti.

Registrovano partnerstvo

Za razliku od Bosne i Hercegovine, u kojoj se, da bi se radilo na uvođenju registrovanog partnerstva ili proširivanja prava na brak ili vanbračnu zajednicu na LGBT osobe, prvo mora raditi na implementaciji postojećeg zakonodavstva i suzbijanju netolerancije, ksenofobije, diskriminacije i nasilja, u ostalim zemljama regiona već se uveliko radi na donošenju zakona koji bi omogućili priznavanje zajednica života istospolnih partnera.

Slovenija je prvi zakon kojim su se regulisale istospolne zajednice donijela već 2005, da bi ga izmijenila već 2006, proširujući obim prava registrovanih istospolnih partnera na sva prava koja pripadaju bračnim partnerima, osim prava na usvajanje djece. Već 2009. vlada Slovenije najavila je rad na proširenju prava na brak i na istospolne partnere, a ove godine u aprilu je i odobrila nacrt zakona o istospolnim brakovima. Ukoliko zakon uskoro bude usvojen, Slovenija će postati prva država centralne Europe koja je odobrila sklapanje istospolnih brakova koji su potpuno pravno jednaki sa heteroseksualnim brakovima. A i u Crnoj Gori i Srbiji ove godine su pokrenute inicijative za usvajanje zakona o registrovanom partnerstvu. Inicijativu za legalizaciju gej brakova u Skupštinu Crne Gore uputio je čak sam crnogorski ombudsman, na prijedlog LGBT Foruma PROGRES, a Inicijativa ima za cilj da istospolnim

parovima obezbijedi prava iz oblasti rada i socijalne politike u situacijama sa kojima se susreću u svakodnevnom životu. U Srbiji se također očekuje da će ove godine u skupštinsku proceduru ući model zakona koji je Labris sastavio 2010. godine, i koji je prvo bio predstavljen LGBT organizacijama i zajednici kako bi se potvrdila saglasnost sa predloženim modelom, kao i ljudskopravaškim organizacijama zbog neophodne podrške, te da će se organizovati javno čitanje, kada će se prijedlog zakona predstaviti narodnim poslanicima_ama u skupštini Republike Srbije.

U susjednoj Hrvatskoj prvi zakon koji reguliše registraciju i prava istospolnih zajednica donesen je 2003. godine, i samo je parcijalno uređivao njihova prava, a nedavno je, u julu 2014, usvojen i novi Zakon o životnom partnerstvu Republike Hrvatske koji obuhvata i štiti više prava LGBT osoba (kao što su pravo na obiteljsku mirovinu, pravo na podjelu imovine nakon rastave, pravo na posjećivanje u bolnici, pravo na odluku o partnerovom životu u slučaju neke nesreće), pa čak i mogućnost posvojenja partnerovog djeteta u slučajevima kada je drugi biološki roditelj nepoznat, ako mu je oduzeta roditeljska skrb ili je preminuo_la.

3.11. Azil

Azil je pravo političkog bjegunca na utočište u nekoj stranoj državi. Općenito, azil predstavlja svako sklonište pred progonom, neprilikom, bolešću, starošću, često u formi institucije (utočište za nezbrinutu djecu, starce, siromahe i beskućnike). Pravo na azil spada među temeljna ljudska prava, a određeno je *Općom deklaracijom o pravima čovjeka*, prema kojoj ovo pravo mogu tražiti i u njemu uživati osobe koje su prebjegle u drugu zemlju zbog različitih vrsta progona u zemlji porijekla. Ovo pravo ne mogu tražiti osobe koje su u svojim zemljama tražene radi nepolitičkih prijestupa ili zbog djela suprotnih ciljevima i načelima Ujedinjenih naroda.

LGBT osobe sa Balkana azil najčešće traže u zemljama Europske unije (Njemačka, Austrija, Nizozemska, itd.) ili u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi, zbog njihovog visokog stepena poštivanja i zaštite ljudskih prava LGBT osoba.

Azil u SAD i Kanadi

Zahtjev za azil u ove dvije države mogu tražiti sve osobe kod kojih postoji čvrsto osnovan strah od progona u zemlji porijekla, te podnosioci zahtjeva moraju dokazati pripadnost društvenoj skupini, odnosno svoju seksualnu orijentaciju ili rodni identitet, kao i da zbog tih osobina postoji čvrsto osnovan strah od progona i nedostatak zaštite od strane države.

Kandidat_kinja za azil mora dokazati da je strah od progona stvaran, da je izvjesno da će se dogoditi po povratku u zemlju porijekla i da je baziran na seksualnoj orijentaciji ili seksualnom identitetu osobe. U praksi uspješnost u dobivanju azila varira od slučaja do slučaja. Progon može biti od strane državnih subjekata, ali i nedržavnih ukoliko je država nemoćna ili ne želi da pruži zaštitu.

U slučaju Kanade, zahtjev je validan i ukoliko bi žrtva bila progonjena kada bi živjela u skladu sa svojim identitetom u državi porijekla, što znači da osoba ne mora biti outovana niti faktički progonjena u trenutku traženja azila. Dokazivanje seksualnog identiteta i strah od gonjenja na osnovu istog, je drugo bitno pitanje koje osoba mora dokazati i prezentovati pred organima nadležnim za izdavanje azila. Ovo pitanje je u praksi bilo kontroverzno, svrstavano kao diskriminirajuće prema LGBT osobama i problematično sa pravnog aspekta iz više razloga. Sudovi pripadnost određenoj društvenoj skupini ispituju kroz set pravila koja se sastoje od utvrđivanja da: karakteristike azilanta_ice koje ga_je određuju kao pripadnika_cu određene društvene skupine ne mogu biti promijenjene, da postoji sličnost sa drugim pripadnicima_cama na osnovu tih karakteristika, kao i da su navedene karakteristike prepoznatljive drugim članovima_cama društva. Na taj način, između ostalog, sudovi ispituju vidljivost LGBT zajednice u zemlji porijekla, odnosno da li društvo posmatra LGBT osobe kao drugačije i svrstava ih u posebnu grupu.

Neke od činjenica koje su smatrane dokazima bili su pretplata na LGBT publikacije, članstvo u relevantnim organizacijama, dokumenti iz bolnica, članci u novinama, itd. Često je dostavljanje

takvih dokaza nemoguće, pa se i teret dokazivanja oslanja na usmene izjave.

Azil u državama Europske unije

U zadnjih deset godina u Evropskoj uniji desio se veliki napredak na polju pružanja međunarodne zaštite i azila LGBT osobama. Još od 2004. i direktive Vijeća Evrope, koja predstavlja minimum pravnog standarda da osobe budu kvalifikovane kao izbjeglice, seksualna orijentacija može biti osnova za traženje azila. Od 2008. nijedna članica EU nije eksplicitno odbila da tretira seksualnu orijentaciju kao razlog progona u svrhu izdavanja azila. Godine 2009. zabilježeno je da su azil LGBT osobama dale sljedeće države: Austrija, Belgija, Danska, Francuska, Njemačka, Grčka, Mađarska, Italija, Luksemburg, Holandija, Poljska, Portugal, Španija, Švedska, Češka Republika i Ujedinjeno Kraljevstvo.

Napredak na pitanju azila LGBT osobama zabilježen je nedavno kroz odluku Evropskog suda da je seksualna orijentacija validna osnova za strah od progona u procedurama za izdavanje azila. Odluka je uslijedila nakon zahtjeva za azil trojice homoseksualaca iz Senegala, Sijere Leone i Ugande. Povodom zahtjeva, holandsko državno vijeće je zatražilo mišljenje Evropskog suda da li se seksualna orijentacija zaista može posmatrati kao pripadnost određenoj društvenoj skupini u skladu sa direktivom EU o izbjeglicama iz 2004. godine. Sud je dao potvrdnu odluku i rekao da se osobe specifične seksualne orijentacije čije su ponašanje i identitet kriminalizirani u državi porijekla, mogu smatrati posebnom društvenom skupinom. UNHCR je naglasio da su LGBT osobe pripadnici_e određene društvene skupine čije je tumačenje prihvatilo i Vijeće Evrope.

Da bi osoba mogla tražiti azil u državi koja je u Evropskoj uniji, mora biti progonjena u zemlji porijekla. Progon može biti od strane države, partija ili organizacija koje kontrolišu državu ili značajan dio teritorija ili nedržavnih faktora ukoliko bi bilo dokazano da država i državne/internacionalne organizacije nisu u mogućnosti ili ne žele da pruže zaštitu. Postojanje zakona koji kriminalizira homoseksualni identitet ili ponašanje, često se smatra dovoljnom

činjenicom progona iako mnoge države ne uzimaju u obzir takve zakone ako se oni aktivno ne provode. U praksi, dokazivanje progona se pokazalo kao najproblematičniji dio jer mnogi_e azilanti_ice dolaze iz država u kojima bi javno izražavanje seksualne orijentacije i/ili identiteta bilo veoma opasno. Česti su primjeri traženja materijalnih dokaza kao što su članstva u relevantnim organizacijama, razni dokumenti, isječki iz novina i slično. Uprkos tome, svjedočenje azilanta_ice je primarni i uglavnom jedini izvor dokaza (pogotovo u slučajevima kad je osoba progonjena od strane porodice ili članova zajednice u kojoj živi).

Sa izmjenama Direktive o pružanju međunarodne zaštite iz 2011. ostvaren je dodatni napredak u slučaju LGBT osoba. Nova pravila predviđaju pružanje posebnih proceduralnih garancija u zavisnosti od godina, spola, seksualne orijentacije, rodnog identiteta. Ove garancije zahtijevaju od država članica da se posebne potrebe takvih osoba ispune, čak ako su one otkrivene nakon početka procedure za traženje azila. Navedena pravila su dala dodatnu zaštitu transrodnim osobama, obezbjeđujući posebnu pažnju na njima bliska pitanja. Sve članice EU su se obavezala na nova pravila, osim Ujedinjenog Kraljevstva, Danske i Irske. Ustanovljeni su i novi principi u tretiranju zahtjeva za azil, tako da nepostojanje dokumenata ne treba biti presudno, ili da bi razumne, kredibilne i koherentne izjave azilanta_ice trebale biti prihvaćene, pogotovo ako objašnjavaju izostanak materijalnih dokaza.

3.12. Preporuke za dalje čitanje i korištena literatura

Za detaljnije informacije o stanju ljudskih prava LGBT osoba u BiH pogledajte: Barreiro, Mariña et al. *Rozi izvještaj. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini u 2013. godini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2014. Čaušević, Jasmina. *Brojevi koji ravnopravnost znače. Analiza rezultata istraživanja potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2013. Vasić, Vladana. *Homofobni i transfobni incidenti i zločini iz mržnje u Bosni i Hercegovini u*

periodu od marta do novembra 2013. godine. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2014.

Korištena literatura

- o Čaušević, Jasmina; Gavrić, Saša. *Pojmovnik LGBT kulture*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll, 2012.
- o Dota, Franko. *Neprirodni blud koji podriva temelje socijalističke Hrvatske*. Dostupno na <http://www.jutarnji.hr/-cinite-protuprirodni-blud-koji-podrive-same-temelje-socijalisticke-hrvatske-/470469/>
- o K.M. *LGBT prava u SFRJ*. Dostupno na <http://www.gayecho.com/istorija.aspx?id=7449>
- o Pandurević, Darko. *Kako dobiti azil za LGBT osobe u Sjedinjenim američkim državama i Kanadi*. Dostupno na <http://lgbt.ba/kako-dobiti-azil-za-lgbt-osobe-u-sjedinjenim-americkim-drzavama-i-kanadi/>
- o Pandurević, Darko. *Kako dobiti azil za LGBT osobe u zemljama Europske unije*. Dostupno na <http://lgbt.ba/kako-dobiti-azil-za-lgbt-osobe-u-zemljama-evropske-unije/>
- o Spahić, Aida; Gavrić, Saša. *Čitanka LGBT ljudskih prava, 2. dopunjeno izdanje*. Sarajevo. Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll, 2012.
- o Vasić, Bojana. *Smrtna kazna za ljubav*. Dostupno na <http://lgbt.ba/smrtna-kazna-za-ljubav/>

O AUTORI(CA)MA

Jasmina Hasanagić (1983) diplomirala novinarstvo na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, magistrirala Rodne studije, trenutno priprema doktorsku tezu na istom smjeru. Aktivno radi u nevladinom sektoru kao konsultantica za pitanja rodne ravnopravnosti i ljudska prava. Polja interesovanja: antropologija, ljudska prava, netolerancija i jednakost, rodni odnosi na Balkanu i maskuliniteti.

E-mail: jasmina.hasanagic@gmail.com

Slobodanka Dekić (1977) završila je studij etnologije i antropologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Magistrirala demokratiju i ljudska prava u Jugoistočnoj Evropi, na Univerzitetu u Sarajevu i Univerzitetu u Bolonji (program ERMA). Dugo godina bila aktivna u LGBT pokretu, posebno u Udruženju Q u BiH. Radi u Mediacentru Sarajevo.

E-mail: sbdekic@gmail.com

Vladana Vasić (1990) završila je studij prava na Univerzitetu u Sarajevu. Radi u Sarajevskom otvorenom centru na pitanjima zagovaranja, pravnog savjetovanja i monitoringa rada javnih institucija od aprila 2012. godine. Objavila je niz radova radova, među kojima i *Pravni vodiča za LGBT osobe, Izvještaj o pravnom položaju transrodnih osoba u BiH* (2013) i publikaciju *Seksualna orijentacija i rodni identitet: pravo i praksa u BiH* (2013). Vladana je autorica usvojenog amandmana za uvođenje zločina iz mržnje u *Krivični zakon Federacije BiH*.

E-mail: vladana@soc.ba

EDICIJA QUESTIONING

Od 2011. godine izdajemo ediciju Questioning u okviru koje objavljujemo knjige i druge publikacije koje tematizuju pitanja roda, spola, seksualnosti, patrijarhata i heteronormativnosti. Do sada smo u ovoj ediciji objavili:

Saša Gavrić, Lejla Huremović, Marija Savić (priredili, 2011). Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Boell.

Damir Banović (2011). Prava i slobode LGBT osoba. Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

William G. Naphy (2012). Born to be gay. Historija homoseksualnosti. Sarajevo/Zagreb/Beograd: Sarajevski otvoreni centar/Domino/Queeria. Prevod na BHS: Arijana Aganović

Aida Spahić, Saša Gavrić (priredili, 2012). Čitanka LGBT ljudskih prava

2. dopunjeno izdanje. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Boell, ured u BiH

Jasmina Čaušević, Saša Gavrić (priredili, 2012). Pojmovnik LGBT kulture. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Boell, ured u BiH.

Jasmina Čaušević, Aida Spahić, Merima Omeragić (2013). Više od etikete. O ženama koje vole žene. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Jozo Blažević, Feđa Bobić, Saša Gavrić i Jasmina Čaušević (2013). 18+. Knjiga o nešto drugačijim muškarcima. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

William G. Naphy (2014): Born to be gay. Historija homoseksualnosti.

Drugo, izmjenjeno izdanje. Sarajevo/Zagreb/Beograd: Sarajevski otvoreni centar/Domino/Queeria. Prevod na BHS: Arijana Aganović

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

613.885

HASANAGIĆ, Jasmina
[Lesbian, gay, bisexual and transgender]
LGBT čitanka 3 : identiteti, aktivizam, pravo /
[autori Jasmina Hasanagić, Slobodanka Dekić,
Vladana Vasić]. - Sarajevo : Sarajevski otvoreni
centar, 2014. - 100 str. : ilustr. ; 20 cm. -
(≠Edicija ≠Questioning Sarajevskog otvorenog
centra ; ≠knj. ≠9)

O autoricama: str. 98. - Bibliografija: str. 97

ISBN 978-9958-536-20-5

1. Dekić, Slobodanka 2. Vasić, Vladana
COBISS.BH-ID 21728006

SARAJEVSKI
OTVORENI
CENTAR

HEINRICH
BÖLL
STIFTUNG
BOSNAN I
HERCEGOVINA

ISBN 978-9958-536-20-5